

บทที่ 2

ลักษณะทั่วไปของอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย ที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิง

เป็นที่เชื่อกันว่าชาดก คือเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้ อดีตชาติเหล่านั้นเป็นช่วงเวลาของการบำเพ็ญเพียร และสั่งสมบารมีของพระพุทธองค์ เมื่อครบบริบูรณ์แล้วจึงประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้าย ในอดีตชาติก่อนการตรัสรู้พระพุทธเจ้าอาจทรงเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์ หรือเทวดา ซึ่งในชาดกจะเรียกว่าพระโพธิสัตว์

ลักษณะทั่วไปของชาดกอาจแบ่งได้เป็น 3 ส่วนคือ

ส่วนที่ 1 เป็นการเล่าเหตุการณ์สมัยพุทธกาล อันเป็นมูลเหตุนำไปสู่การเล่าเรื่องชาดก ตัวอย่างข้อความเช่นเรื่องกัณฐกชาดก (3. เอกนิบาต เล่ม 2: 314)

...เมื่อพระบรมศาสดา ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร พระนครสาวัตถี ทรงปรารภภิกขุรูปหนึ่งถูกภรรยาเก่าเล่าโลม ตรัสพระธรรมเทศนามีคำว่า อิริตถุ วณฺธิน สลล เป็นต้น...พระองค์จึงทรงแสดงเรื่องหนหลังอันภพอื่นกัณฐกบ้างไว้ให้ปรากฏชัดๆ...

ในวิทยานิพนธ์นี้จะ เรียกเนื้อเรื่องชาดก ส่วนที่ 1 นี้ว่า มูลเหตุการเล่าเรื่อง และจะได้กล่าวรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิงต่อไป

ส่วนที่ 2 ได้แก่ ส่วนที่เป็นเรื่องราวในอดีตชาติที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดง เพื่อเป็นคติสั่งสอนผู้ฟังชาดกนั้น ๆ ตัวอย่างจากเรื่องกัณฐกชาดก (3. เอกนิบาต เล่ม 2: 314-316) ได้แก่

...ในอดีตกาล พระเจ้ามคธราช เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงราชคฤห์
แคว้นมคธ...

ในคราวนั้นพระโพธิสัตว์ก็กำเนิดเป็นเทวดาอาศัยอยู่ในราวไพร...พระโพธิสัตว์
แสดงเหตุอันน่าอัศจรรย์ด้วยคาถาเดี่ยวเท่านั้น แล้วยังปาาพญาให้บรรลือลั่นแล้ว
แสดงธรรมแก่นด้วยพุทธลีลาฯ...

ส่วนที่ 3 ได้แก่ เนื้อความตอนท้ายเรื่องกล่าวถึงการกลับชาติของตัวละครต่าง ๆ
ในชาดกที่กลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล และในชาดกบางเรื่องยังบอกถึง
ผลของการแสดงชาดกด้วยว่าทำให้ผู้ฟังบรรลุธรรมชั้นใด จากเรื่องกัณฐิกชาดก (3.เอกนิบาต
เล่ม 2: 316-317) ได้แก่ข้อความ

...พระบรมศาสดาทรงนำธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสัจจะทั้งหลายในเวลา
จบร้อยสัจจ ภิกษุที่มีความกระสันนั้นดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล...เทวดาที่แสดงธรรม
ซึ่งแสดงโทษของกาม คือเราตถาคตเอง ดังนี้แลฯ...

จากลักษณะทั่วไปของชาดก ในวิทยานิพนธ์บทที่ 2 นี้จะกล่าวรายละเอียดเฉพาะใน
ส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้ฟังในประเด็น

มูลเหตุแห่งการเล่าเรื่อง

เนื้อเรื่อง

ตัวละคร

1. พระโพธิสัตว์

2. ตัวละครหญิง

รายละเอียดดังนี้

มูลเหตุการเล่าเรื่อง

มูลเหตุการเล่าเรื่องหรือที่ผู้เรียกว่า ปัจจุบันวัตถุ คือเหตุการณ์เริ่มต้นของชาดกแต่
ละเรื่อง บอกถึงสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า บุคคล และเหตุการณ์ที่เป็นสาเหตุของการ
แสดงชาดก ลักษณะข้อความของมูลเหตุการเล่าเรื่อง อาจแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ

ก. มูลเหตุการเล่าเรื่องที่เคยมีมาแล้วในอดีตไม่ว่าเรื่องใหม่ เช่น การที่นาง
จิตฺตมาณิกาแกลังกาอุบายใส่ร้ายพระพุทธเจ้า ดังตัวอย่างเรื่อง ทนสนมกษชาคค (3.
เอกนิบาต เล่ม 3: 221) เนื้อความว่า

...พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภนางจิตฺตมาณ-
ิกา ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า...คุณภิกษุทั้งหลายมีชื่แต่บัดนี้เท่านั้น คอกที่นาง
จิตฺตมาณิกากล่าวต่อเราด้วยเรื่องไม่จริง แม้ในปางก่อนก็เคยกล่าวต่อแล้วเหมือนกัน
ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้...

ข. มูลเหตุการเล่าเรื่องที่ชักชวนให้ปฏิบัติความ ดังที่ในอดีตได้มีการปฏิบัติกันมาแล้ว
เช่น ภิกษุเลี้ยงมารดา ตัวอย่างเช่นเรื่อง รัตนปชตชาคค (5. เรื่องที่ 4: 149) เนื้อความว่า

...สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงพระปรารภภิกษุ
ผู้เลี้ยงมารดาให้เป็นเหตุตรัสพระธรรมเทศานี้...มีพุทธดำรัสว่า คุณภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลายอย่าคิดเทียบภิกษุผู้เลี้ยงมารดานี้เลย นักปราชญ์แต่ก่อนก็ได้เคยบำรุง
เลี้ยงมารดาด้วยเพศบรรพชาเหมือนกันอย่างนี้...สมเด็จพระบรมศาสดาจึงนำเรื่อง
ราวที่ล่วงแล้วมาอ้างดังต่อไปนี้...

ค. มูลเหตุการเล่าเรื่องที่ห้ามปรามมิให้ปฏิบัติ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นโทษแม้ในอดีตก็
เคยปรากฏโทษมาแล้ว เช่น ภิกษุกระสันใครจะสึกเหตุเพราะผู้หญิง ตัวอย่างเช่นเรื่อง
ปนพรัตตชาคค (3. เอกนิบาต เล่ม 4: 56-57) เนื้อความว่า

...พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภภิกษุผู้กระสัน
รูปหนึ่ง...ตรัสกะเธอว่า คุณภิกษุ หญิงนี้เป็นผู้ทอนัตตะให้แก่เธอ แม้ในปางก่อน
เธอก็อาศัยนางต้องถูกเสียบบนหลาว ครั้นครวญถึงแต่นางเท่านั้น ครั้นตายแล้วเกิด
ในนรก บัดนี้เหตุไร เธอยังปรารภนางอีกเล่า ทรงนำอดีตนิทานมา ต่อไปดังนี้...

ข้อความมูลเหตุการเล่าเรื่องทั้ง 3 ลักษณะนี้ปรากฏทั้งในอรรถกถาชาคค และชาคคที่แต่งใน
ประเทศไทย จากจำนวนอรรถกถาชาคคที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงรวม 226 เรื่อง และ
ชาคคที่แต่งในประเทศไทยรวม 57 เรื่อง พบมูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับทั้งบุคคล และพระ
ธรรมคำสอนของพุทธศาสนา รายละเอียดดังนี้

ลำดับ ที่	มูลเหตุการเล่าเรื่อง	อรรถกถาชาดก		ชาดกที่แต่งในประเทศไทย		หมายเหตุ
		จำนวนเรื่อง	คิดเป็นร้อยละ	จำนวนเรื่อง	คิดเป็นร้อยละ	
1	เกี่ยวกับบุคคล	102	45.1	21	38.2	- มูลเหตุการเล่าอรรถกถาชาดกที่มากเป็นอันดับ 1 และ 2 ตามลำดับได้แก่ มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับ
	1.1 บุคคลทั่วไป	62		-		
	1.2 พระ เทวทัตและนางจัตุจมาณวิกา (ให้ร้ายพระพุทธเจ้า)	20		7		
	1.3 พระพุทธเจ้า	11		14		
	1.4 พระอานนท์	9		-		
2	เกี่ยวกับภิกษุสงฆ์	85	37.6	7	12.7	- บุคคลทั่วไปและ - ภิกษุกระสัน ๑ ครุจะลิก
	2.1 ภิกษุกระสัน ๑ ครุจะลิก	50		1		
	2.2 วินัยสงฆ์	25		1		
	2.3 ภิกษุเลี้ยงมารดา	10		5		ส่วนของชาดกที่
3	เกี่ยวกับพระธรรม (คำสอน)	26	11.5	26	47.3	แต่งในประเทศไทย ได้แก่ มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับ
	3.1 เรื่องกิเลส	7		-		
	3.2 การออกบวช	9		2		
	3.3 การรักษาศีล	6		3		
	3.4 การบริจาตทาน	4		12		- พระพุทธเจ้าและ
	3.5 กรรม	-		9		- การบริจาตทาน
4	เรื่องเบ็ดเตล็ด	13	5.8	1	1.8	- ชาดกที่แต่งในประเทศไทยที่ศึกษารวม 57 เรื่อง ไม่มีมูลเหตุการเล่าเรื่อง 2 เรื่อง
	รวม	226	-	55	-	

1. มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับบุคคล ได้แก่ มูลเหตุการเล่าเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงบุคคลต่าง ๆ เช่น นางสุชาดาน้องสาวของนางวิสาขามหาอุบลิกาผู้มีอารมณ์ดีงามมักโกรธ นางภิกษุณีชื่อกุลลันทาผู้มีความโลภไม่รู้จักประมาณ หรือสตรีผู้หนึ่งช่วยชีวิตสามี เป็นต้น ในอรรถกถาชาดกปรากฏมูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับบุคคลเป็นจำนวน 102 เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ 45.1 ของเรื่องทั้งหมดที่ศึกษา) ส่วนในชาดกที่แต่งในประเทศไทยมีจำนวน 21 เรื่อง (คิดเป็นร้อยละ 38.2) มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับบุคคลนี้มีทั้งที่กล่าวถึงบุคคลทั่วไปไม่เฉพาะเจาะจง และที่กล่าวถึงตัวบุคคลเป็นการเฉพาะ ซึ่งอาจแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ 4 กลุ่มคือ

1.1 บุคคลทั่วไป ได้แก่ มูลเหตุการเล่าเรื่องที่กล่าวถึงบุคคลโดยไม่เจาะจงชื่อ มีกล่าวถึงทั้งที่เป็นชายและหญิง เช่น อุบาสกผู้หนึ่งภรรยาเป็นคนทุศีล นางกุมาริกาผู้หนึ่งมีจิตวิจาณ์ธรรม เป็นต้น หรืออาจเจาะจงชื่อแต่เนื่องจากมีกล่าวถึงไม่บ่อยครั้ง (เพียง 1 หรือ 2 ครั้ง) ในนิทานนิพนธ์นี้จึงจัดให้อยู่ในกลุ่มบุคคลทั่วไป เช่น พระนางवासกชัตติยา ธิดาท้าวสักยราชที่เกิดจากนางทาสี พระนางมัลลิกาเทวีทรงทะเลาะกับพระเจ้าปัสเสนทิโกศล เป็นต้น

มูลเหตุการเล่าเรื่องกลุ่มบุคคลทั่วไปนี้ในอรรถกถาชาดกปรากฏจำนวนมากที่สุด (ร้อยละ 27.4) แต่ในชาดกที่แต่งในประเทศไทยไม่ปรากฏเลย ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเนื่องจาก เรื่องราวของอรรถกถาชาดกส่วนมากเป็นเรื่องของภิกษุสงฆ์ซึ่งการดำเนินชีวิตต้องเกี่ยวข้องกับพหุอาสยบุคคล (ฆราวาส) ทั่วไป บรรดาภิกษุจึงได้เห็นเหตุการณ์เรื่องราวของชาวบ้านทั่วไป และนำมาสนทนา ชักถามจนเป็นมูลเหตุการเล่าเรื่องชาดกของพระพุทธเจ้า

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทย เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเลียนแบบอรรถกถาชาดก ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายการแต่งที่แน่นอน กล่าวคือ ส่วนมากมุ่งเน้นสั่งสอนข้อธรรมะ แต่เพื่อให้ผู้อ่านเบื้องต้นเข้าใจแต่งในรูปนิยายที่ให้ความบันเทิง มีคติธรรมสอดแทรกชาดกที่แต่งในประเทศไทยจึงไม่นิยมกล่าวอ้างถึงบุคคลทั่วไปเป็นมูลเหตุการเล่าเรื่อง แต่จะกล่าวอ้างข้อธรรมะ (คำสอน) ต่าง ๆ เป็นมูลเหตุการเล่าเรื่อง ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีมากที่สุดของชาดกที่แต่งในประเทศไทย

มูลเหตุการเล่าเรื่องที่กล่าวถึงบุคคลโดยเจาะจงชื่อ และมีกล่าวถึงบ่อยครั้งทั้งยังมีบทบาทเด่นเป็นที่รู้จักทั่วไปในชาดก ในนิทานนิพนธ์นี้ได้แบ่งไว้สามสามกลุ่มคือ

1.2 พระเทวทัต และนางจิญจมาณวิกา สาเหตุที่จัดให้ตัวละครทั้ง 2 นี้อยู่ในกลุ่มเดียวกันเนื่องจากมีบทบาทลักษณะ เดียวกันคือ เป็นผู้มุ่งร้ายต่อพระพุทธเจ้า ทั้งอรรถกถา-

ชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวถึงมูลเหตุการณ์เล่าเรื่องเกี่ยวกับพระ เทวทัตและ นางจิตุมมาตริกาไว้จำนวนไม่น้อย (ร้อยละ 8.7 และ 12.7 ตามลำดับ) ในชาดกส่วนมากตัวละครหญิงที่เป็นตัวร้าย และมุ่งประทุษร้ายต่อพระ โพธิสัตว์มักกลับชาติมาเกิดเป็นนางจิตุมมาตริกา ในสมัยพุทธกาล กล่าวได้ว่านางจิตุมมาตริกาเป็นสัญลักษณ์ของตัวละครร้ายฝ่ายหญิงในชาดก ขณะที่พระ เทวทัตเป็นตัวละครร้ายฝ่ายชาย

1.3 พระพุทธรูปเจ้า มูลเหตุการณ์เล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้ามักเป็นการกล่าวถึงบารมีของพระพุทธรูปองค์ เช่น พระปัญจาบารมีของพระพุทธรูปเจ้า การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกของพระพุทธรูปเจ้า เป็นต้น ในอรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงมูลเหตุการณ์เล่าเรื่องนี้ไม่มากนัก (เพียงร้อยละ 4.8) ขณะที่ชาดกที่แต่งในประเทศไทยกล่าวถึงไว้มากเป็นอันดับ 1 (ร้อยละ 25.5) ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจาก ชาดกที่แต่งในประเทศไทยมีลักษณะ เป็นนิยายเต็มทีคือ มีตัวละคร พระเอกนางเอก พระพุทธรูปเจ้าหรือพระ โพธิสัตว์ ในชาดกที่แต่งในประเทศไทยจะมีลักษณะ เป็นพระเอกของเรื่องคือ มีความเก่งกล้าสามารถมากมาย ซึ่งชาดกที่แต่งในประเทศไทยนิยมยกขึ้นกล่าวอ้างเป็นมูลเหตุการณ์เล่าเรื่อง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิง ชาดกที่แต่งในประเทศไทยมักมีตัวละครหญิงหลายตัว ส่วนมากมีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระ โพธิสัตว์ในฐานะภรรยา ส่วนรายละเอียดลักษณะบทบาทจะ ได้กล่าวต่อไปในหัวข้อ 3.2 ตัวละครหญิง

1.4 พระอานนท์ เป็นมูลเหตุการณ์เล่าเรื่องที่เป็นบุคคลเฉพาะอีกผู้หนึ่งที่ อรรถกถาชาดกมักกล่าวถึงแต่ก็ไม่มากนัก (เพียงร้อยละ 3.9) เนื่องจากพระอานนท์เป็นบุคคล ใกล้ชิดคือ เป็นพระอุปฐากของพระพุทธรูปเจ้า ส่วนในชาดกที่แต่งในประเทศไทยไม่ปรากฏกล่าวถึง มูลเหตุการณ์เล่าเรื่องเกี่ยวกับพระอานนท์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิงนั้นมีเพียง เล็กน้อย ตัวอย่างเช่นเรื่อง คุณชาดก (3. ทุกนิบาต เล่ม 4:) กล่าวถึงพระอานนท์ได้รับถวายผ้า 1,000 ผืน จากนางสนมของพระเจ้าโกศลเนื่องจากพระอานนท์ได้เป็นผู้สั่งสอนธรรมแก่นางสนมเหล่านั้น จากชาดกเรื่องนี้ทำให้ได้ทราบถึงการใช้ประโยชน์จากผ้าจีวรของพระภิกษุ เป็นต้น

มูลเหตุการณ์เล่าเรื่องเกี่ยวกับบุคคลทั้งบุคคลทั่วไปและบุคคลเฉพาะเจาะจงนี้มี ส่วนสะท้อนให้เห็นบทบาทผู้หญิงต่อเรื่องชาดกใน 2 ลักษณะคือ

ก. ด้านดี กล่าวคือ มูลเหตุการณ์เล่าเรื่องจะกล่าวอ้างถึงตัวละครหญิงที่เป็นผู้ มีคุณงามความดีในตนเอง หรือมีส่วนช่วยเหลือผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น สามี หรือบุตร จนความดี นั้นเป็นที่ปรากฏเผยแพร่ออกไป และพระพุทธรูปเจ้าก็ทรงยกย่อง และทรงแสดงชาดกสนับสนุนคุณ

ความดีนั้น ตัวอย่างเช่นเรื่อง สุวัณณมิตชาดก (3. ปัจจนินิบาด เล่ม 8:) กล่าวถึง นาง
กุลธิดาคนหนึ่งนามนครสาวัดกีช่วยทำให้ตระกูลของสามีละมิจลาทิฏฐิ หันมาตั้งมั่นในธรรม เป็นต้น

ข. ด้านร้าย ได้แก่ มูลเหตุการเล่าเรื่องที่กล่าวถึงตัวละครหญิงที่ทำความ
เดือดร้อน เลื่อมเสียนั่นเป็นที่ปรากฏโจษจัน ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชาดกขึ้นเป็นอุทาหรณ์
เตือนสติมิให้ภิกษุหรือชายทั่วไปหลงผิดในหญิงนั้น ตัวอย่างเช่นเรื่องโกสิยชาดก (3. เอกนิบาด
เล่ม 3:) กล่าวถึง มาตุคามในพระนครสาวัดกีนางหนึ่ง เป็นผู้เกียจคร้าน ประพฤตินอกใจ
สามี เป็นต้น

2. มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับภิกษุสงฆ์ เป็นมูลเหตุการเล่าเรื่องที่บทบาทผู้หญิง
มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง และนำไปสู่เนื้อเรื่องชาดกที่เน้นกล่าวถึงโทษของผู้หญิง กับหน้าที่ต่อผู้
หญิงในฐานะมารดา ซึ่งอรรถกถาชาดกเน้นกล่าวถึงมากเป็นพิเศษ มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยว
กับภิกษุสงฆ์นี้อาจแบ่งกลุ่มได้เป็น 3 ประการใหญ่ ๆ คือ

2.1 ภิกษุกระสันใคร่จะสึก มูลเหตุการเล่าเรื่องนี้มักสืบเนื่องมาจากภิกษุได้
เห็นหญิงสาวรูปงาม หรือถูกหญิงสาวยั่วชวนทำให้ลุ่มหลง และคลายความเพียร หมกมุ่นจิตใจที่
จะประพฤติปฏิบัติธรรม หรือบวชต่อไป จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงปรารภขึ้นเป็นมูลเหตุการ
เล่าเรื่องชาดกโดยเน้นแสดงโทษของผู้หญิง เพื่อเป็นคติเตือนใจบรรดาภิกษุ

อรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงมูลเหตุการเล่าเรื่องข้อนี้ไว้มากเป็นอันดับ 2
(ร้อยละ 22.1) จากจำนวนมูลเหตุการเล่าเรื่องทั้งหมด ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยกล่าว
ถึงเพียงเล็กน้อย (ร้อยละ 1.8) สาเหตุที่อรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยเน้น
ต่างกันเช่นนี้ เนื่องจากอรรถกถาชาดกเป็นหนังสือเรื่องราวเกี่ยวกับภิกษุสงฆ์โดยตรง คติธรรม
ศาสน์ต่าง ๆ ในชาดกล้วนมุ่งสอนบรรดาภิกษุเป็นสำคัญ ทั้งการให้ประพฤติปฏิบัติตาม และห้าม
ปรามมิให้ปฏิบัติ ผู้หญิงนับเป็นอุปสรรคต่อการบวชประการหนึ่ง เนื่องจากภิกษุอาจลุ่มหลงรูป
ลักษณ์ความงามภายนอกจนละความเพียรและอยากจะสึก ซึ่งนอกจากจะทำให้ภิกษุรูปนั้นไม่อาจ
พบความสุขสงบจากธรรมแล้ว ยังทำให้ชาดกผู้สืบทอดพระศาสนาหลงอีกด้วย ดังนั้นอรรถกถาชาดก
จึงได้เน้นย้ำเตือนสติบรรดาภิกษุในเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิงอย่างมาก ด้วยการชี้โทษทุกข์ภัยที่จะได้
รับจากผู้หญิง

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้กล่าวถึงมูลเหตุการเล่าเรื่องในข้อ
ภิกษุกระสันใคร่จะสึกนี้ไว้เพียงส่วนน้อย เนื่องจากชาดกที่แต่งในประเทศไทยจัดเป็นหนังสือ

บันเพ็งคตีประเภทหนึ่ง. ำให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านโดยมีคติธรรมคำสอนของศาสนาเป็นส่วน สอดแทรก เนื้อเรื่องส่วนมากมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับทางโลก มีตัวละครเอกชายหญิง มีเรื่องราว ความรัก และการครองเรือนเป็นหลัก ดังนั้นจึงไม่นิยมกล่าวถึงประเด็นภิกษุกระสันใครจะสึกซึ่ง จะทำให้ต้องกล่าวต่าหนีโทษผู้หญิงโดยตรง

2.2 วินัยสงฆ์ ได้แก่ มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับกฎข้อบังคับของภิกษุสงฆ์ ความที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย เช่นกล่าวถึง ภิกษุมีชื่อเสียงมาก ภิกษุฉันทาโดยไม่ครอง ภิกษุทำปาณาติบาต เป็นต้น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิง ได้แก่ การที่ภิกษุหลงคิดในรสอาหารที่ผู้หญิงทำใส่บาตร การลุ่มหลงหรือคิดในสิ่งหนึ่งสิ่งใดยอมเป็นการ ไม่สมควรสำหรับภิกษุ พระพุทธเจ้าจึงทรงปรารภเป็นมูลเหตุการเล่าเรื่องชาดก ในอรรถกถา ชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวถึงมูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับวินัยสงฆ์นี้ไว้มากนัก (ร้อยละ 11 และ 1.8 ตามลำดับ)

2.3 ภิกษุเลี้ยงมารดา เป็นมูลเหตุการเล่าเรื่องอีกประการหนึ่งที่เกี่ยวข้อง กับบทบาทผู้หญิงโดยตรง ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้เน้นคุณธรรมเรื่อง ความกตัญญูต่อกตเวทีโดยเฉพาะต่อมารดา และยกเป็นมูลเหตุการเล่าเรื่องไว้อย่างชัดเจน แม้จะมีไม่มากนัก (ร้อยละ 4.4 และ 9.1 ตามลำดับ) ในบางชาดกได้กล่าวถึงการเลี้ยงบิดาไว้ ด้วย แต่โดยส่วนมากแล้วมักเน้นการเลี้ยงมารดามากกว่า ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเนื่องจากมารดา เป็นเพศหญิงซึ่งถือว่าอ่อนแอกว่าเพศชาย และเมื่ออายุมากก็ยิ่งช่วยเหลือตนเองได้น้อยลง การ เลี้ยงมารดาจึงเป็นการทดแทนพระคุณที่มารดาได้เลี้ยงดูอภิบาลชุบตรมาเมื่อครั้งเยาว์วัย

3. มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระธรรม (คำสอน) เป็นมูลเหตุการเล่าเรื่องที่ ชาดกที่แต่งในประเทศไทยเน้นกล่าวถึงมากที่สุด (ร้อยละ 47.3) ส่วนอรรถกถาชาดกกล่าวไว้ ไม่มากนัก (ร้อยละ 11.5) ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเนื่องจากการมุ่งเสนอพระธรรม (คำสอน) ตาม หลักพุทธศาสนาเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของการแต่งชาดกไทย อย่างไรก็ตามเนื่องจากกลุ่มผู้อ่าน หรือฟังชาดกไทยส่วนมากได้แก่ ชาวบ้านทั่วไป ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอน ของศาสนาอยู่ในระดับไม่ลึกซึ้งนัก ดังนั้นผู้แต่งชาดกจึงเลือกคำสอนที่เป็นขั้นพื้นฐานทั่วไป เช่น เรื่อง การบริจาคทาน การประกอบกรรมดี และชั่ว เป็นต้น สอดแทรกไว้ในเรื่องชาดก ไม่นิยมเสนอหลักธรรมคำสอนชั้นสูงอันจะทำให้เข้าใจยาก

ส่วนอรรถกถาชาดกนั้น เนื่องจากผู้อ่านหรือผู้ศึกษาส่วนมากได้แก่ ภิกษุสงฆ์ หรือผู้สนใจทางศาสนาโดยเฉพาะ ซึ่งย่อมเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมคาสอนของศาสนาในขั้นพื้นฐานบ้างแล้ว อรรถกถาชาดกจึงมิได้เน้นด้านนี้ไว้อีก แต่จะเน้นในด้านที่เกี่ยวกับภิกษุสงฆ์ เป็นส่วนมาก

มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระธรรม (คาสอน) ที่เกี่ยวเนื่องกับบทบาทผู้หญิงนั้นเห็นได้ไม่ชัดเจนนัก เท่าที่ปรากฏเช่น กล่าวถึง ผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยาหรือบุตรถูกบิณฑาเป็นทาน หรือตัวละครหญิงสร้างกุศล รักษาศีล (อุโบสถกรรม) เป็นต้น บทบาทผู้หญิงที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมคาสอนของพุทธศาสนานั้นจะปรากฏชัดเจนในลักษณะที่มีส่วนช่วยสื่อคาสอน ซึ่งวิทยานิพนธ์นี้จะ ได้กล่าวรายละเอียดต่อไปในบทที่ 5

4. มูลเหตุการเล่าเรื่องเบ็ดเตล็ด ได้แก่ มูลเหตุการเล่าเรื่องที่กล่าวถึงเรื่องทั่วไป ไม่อาจจัดเข้าในกลุ่มต่าง ๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ตัวอย่างเช่นเรื่อง เบลบัคชชาดก (3. เอกนิบาต เล่ม 3: 243) มูลเหตุการเล่าเรื่องกล่าวถึง ชนบทกัลยาณิสสุร์ เนื้อเรื่องเป็นการเตือนสติบุรุษให้ระวังรักษาจิตใจของตนไว้อย่างดี เหมือนคนประคอง โคน้ำมันอันเต็มเปี่ยมเสมอชอบไม่ควรเผลอเลอหลงไหลไปกับสิ่งใดโดยเฉพาะผู้หญิง เพราะอาจเกิดภัยถึงชีวิตได้ อีกตัวอย่างหนึ่งเช่นเรื่อง มหามังคลชาดก (3.ทสกนิบาต เล่ม 10: 116) มูลเหตุการเล่าเรื่องกล่าวถึง มหามังคลสูตรเนื้อเรื่องเกี่ยวกับสิ่งที่นับว่าเป็นมงคลทั้งหลาย เช่น ผู้ใดมีภรรยาที่มีวัยเสมอกัน ประองคองกันมีสุจริตธรรม รักษาศีล รู้จักปรนนิบัติสามีและมีบุตร ถือว่าเป็นสวัสดิมงคลของผู้เป็นต้น ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวถึงมูลเหตุการเล่าเรื่องเบ็ดเตล็ดนี้เพียงส่วนน้อย (ร้อยละ 5.8 และ 1.8 ตามลำดับ) จากเรื่อง que เลือกมาศึกษา นี้ มีปรากฏบทบาทผู้หญิงอยู่ด้วยแต่ไม่เด่นชัดนัก

โดยสรุปมูลเหตุการเล่าเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกได้เน้นที่ มูลเหตุการเล่าเรื่องเกี่ยวกับบุคคลทั่วไป และที่เป็นสาเหตุให้ภิกษุกระสันใจจะสึกส่วนในชาดกที่แต่งในประเทศไทย บทบาทผู้หญิงมักเกี่ยวเนื่องกับมูลเหตุการเล่าเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า และที่เกี่ยวกับพระธรรม โดยเฉพาะเรื่องทาน

เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทยมีลักษณะทั้งที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน ประเด็นที่เห็นได้ชัดจนได้แก่ ความแตกต่างกันในเรื่องการกล่าวคำนิโทษผู้หญิง เนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกส่วนมากมักเน้นกล่าวคำนิโทษของผู้หญิง ทั้งนี้เพื่อเป็นข้อเตือนใจชายโดยเฉพาะบรรดาภิกษุ มิให้ลุ่มหลงไปกับความงามภายนอกของผู้หญิง ซึ่งอาจนำโทษทุกข์ภัยมาถึงตัวได้ อรรถกถาชาดกที่กล่าวคำนิโทษผู้หญิงไว้อย่างละเอียด ได้แก่ กุณฑลชาดก (3. อลิตินิบาด เล่ม 16: 142) และชาดกในอิตถีวรรค (3. เอกนิบาด เล่ม 2: 121)

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยนั้นไม่นิยมกล่าวคำนิโทษผู้หญิง จะมีกล่าวถึงบ้างก็เพียงเล็กน้อยทั้งนี้เป็นบทบาทผู้หญิงที่ได้รับอิทธิพลมาจากอรรถกถาชาดกโดยตรง ในส่วนของชาดกที่แต่งในประเทศไทยเองบทบาทผู้หญิงจะมีลักษณะเด่นเฉพาะตัวแสดงถึงความสามารถและในบางครั้งก็เป็นประโยชน์ช่วยเหลือตัวละครชายได้อีกด้วย

ในบทที่ 2 นี้จะกล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับเนื้อเรื่องทั่วไปของอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิง ซึ่งได้จำแนกเนื้อเรื่องเป็น 6 หัวข้อคือ

1. การเลือกคู่ครอง
2. ปัญหาธรรม
3. การชมโฉมและบพริก
4. การพลัดพราก
5. การผจญภัย
6. ความฝัน

มีรายละเอียดดังนี้

1. การเลือกคู่ครอง เป็นเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิงโดยตรงมีปรากฏมากในชาดกที่แต่งในประเทศไทย กล่าวคือ เนื้อเรื่องของชาดกที่แต่งในประเทศไทยตัวละครเอกชายคือ พระโพธิสัตว์มักเป็นโอรสกษัตริย์ อยู่ในวัยสมควรมีคู่ครอง วิธีการเลือกคู่พระโพธิสัตว์จะออกเสาะหาคู่ครองด้วยตนเอง โดยต้องการหญิงสาวที่มีความงามพร้อมทั้งรูปสมบัติ และคุณสมบัติด้านภริยามารยาท และสติปัญญา เนื้อเรื่องของการเลือกคู่ครองนี้ได้สะท้อนแนวความคิด

(ค่านิยม) เกี่ยวกับหญิงงามในยุคนั้นที่แต่งชาคนั้นไว้อย่างชัดเจน ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากค่านิยมปัจจุบันเท่าใดนัก

ส่วนวรรณคดีชาคนั้นนิยามกล่าวถึงเนื้อเรื่องการเลือกคู่ครอง ทั้งนี้ดังได้กล่าวแล้วว่าวรรณคดีชาคนั้นส่วนมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับภิกษุสงฆ์ผู้มุ่งบำเพ็ญเพียร ละการครองเรือน เนื้อเรื่องส่วนมากเน้นไปทางการออกบวชมากกว่าการแสวงหาคู่ครอง อย่างไรก็ตามได้ปรากฏวรรณคดีชาคนที่กล่าวถึงเรื่องการเลือกคู่ครองไว้เช่นกัน ได้แก่เรื่องมหาเวศชาดก (3. มหานิบาต เล่ม 18:) เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นบทบาทความสามารถ ความมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดของตัวละครเอกหญิง คือ นางอมรเทวี ภรรยาของพระมหาเวศโศภิตสวามีไว้อย่างชัดเจน โดยทั่วไปแล้วเนื้อเรื่องชาคนที่กล่าวถึงการเลือกคู่ครองตามที่ปรากฏทั้งในวรรณคดีชาคนั้นและชาคนที่แต่งในประเทศไทยมี 2 ลักษณะคือ

1.1 ตัวละครเอกเลือกคู่ครองด้วยตนเอง วิธีนี้มีปรากฏมากในชาคนที่แต่งในประเทศไทย ตัวละครผู้เลือกคู่ครองนั้นมักเป็นโอรสหรือธิดาชั้นตรี ลักษณะการเลือกคู่หากตัวละครชายเป็นผู้เลือก ส่วนมากจะเดินทางออกเสาะหาหญิงงามด้วยตนเอง แต่หากตัวละครหญิงเป็นผู้เลือก มักใช้ชีวิตบ่าวบประกาศให้บรรดาชายหนุ่มมารับการเลือกเป็นคู่ ลักษณะเด่นของการที่ตัวละครเอกเป็นผู้เลือกคู่ด้วยตนเองคือ เน้นการเลือกคู่ด้วยปัญญาโดยก่อนการตัดสินใจเลือกผู้ใดเป็นคู่ครอง เนื้อเรื่องจะแสดงให้เห็นถึงความสามารถด้านภูมิปัญญาของแต่ละฝ่ายทั้งผู้เลือกและผู้ถูกเลือกที่มีความเหมาะสมคู่ควรกัน จึงตัดสินใจเลือก ดังตัวอย่างเรื่องเทวัญชาดก (6. เรื่องที่ 6: 428) กล่าวถึงพระโศภิตสวามีได้เห็นนางสุวรรณเกสราก็มีความพอใจแต่ยังคงเกรงว่าจะมีสติปัญญาหรือไม่จึงทดสอบด้วยการใช้ปริศนาคอกบัวถามนางว่ามีสามีแล้วหรือไม่ ซึ่งนางสุวรรณเกสราก็เข้าใจปริศนานั้น และตอบด้วยปริศนาได้อย่างถูกต้อง พระโศภิตสวามีจึงเลือกนางเป็นภรรยา

...นางสุวรรณเกสราก็เห็นอาการดังนั้นก็สำคัญรู้ได้ด้วยปัญญาว่า ชายผู้นี้ ผูกพันมากามเราว่า เธอมีภักดีหรือหาไม่ ดังนั้นพระราชธิดาจึงหยิบดอกประทุมคุดอกหนึ่งซึ่งมีอยู่ ณ ที่นั้นโยนตอบไป หมายความว่า ฉันหาภักดีมาได้เปรียบดังดอกประทุมฉะนั้น ดังนี้...

ในวรรณคดีชาคนั้นได้กล่าวถึงการที่ตัวละครเอกเลือกคู่ด้วยตนเองไว้เช่นกัน แต่เมื่อเปรียบเทียบด้านปริมาณจำนวนเรื่องแล้วนับว่าน้อยกว่าชาคนที่แต่งในประเทศไทย

โทษมาก ทั้งตัวอย่างเรื่อง มหาชนกชาดก (4. มหานิบาต เล่ม 6: 591) กล่าวถึง นางสีลิวเทวี ธิดาพระเจ้าโบลชนก เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว จึงคิดหาบุคคลที่เหมาะสมเพื่ออภิเษกกับนางและปกครองบ้านเมืองต่อไป วิธีที่นางใช้ในการเลือกคู่ครองคือ การทดลองสติปัญญาของผู้เข้ารับการคัดเลือก หากเป็นผู้ไม่มีสติปัญญาก็จะถูกทำให้อับอายและขับไล่ออกไป ความตอนหนึ่งว่า

...ครั้นพระนางทรงทราบว่า เขาปราศจากปัญญาจึงรับสั่งต่อไปว่า จงมาวาดเท้าของเรา เขาต้องการจะให้โปรด จึงนั่งลงนวดพระบาทของพระราชธิดานั้น ลำดับนั้นพระราชธิดาจึงทรงทักบอกเขาด้วยพระบาทให้ล้มลงนอนหงาย แล้วได้ทรงประทานสัญญาแก่พวกนางทาสีว่า เจ้าจงไปขคนใจเขลาปราศจากปัญหานี้ ใสคอไล่ไปเสีย...

นอกจากวิธีการเลือกคู่ด้วยตนเองของตัวละครเอกแล้ว การเลือกคู่ก็อีกวิธีการหนึ่งคือ

1.2 พ่อแม่เลือกคู่ครองให้ เป็นลักษณะการเลือกคู่ที่มักพบในวรรณคดีชาดก เนื้อเรื่องวรรณคดีชาดกส่วนมากตัวละครมักไม่สนใจการมีคู่ครองเรือน กลับต้องการออกบวชไม่หาสันโดษ แต่ผู้เป็นพ่อแม่เกรงว่าวงศ์สกุลจะไม่มีผู้สืบทอดจึงมักเป็นผู้จัดการเลือกคู่ให้แม้ผู้เป็นลูกไม่ต้องการก็จะฝืนใจให้แต่งงานจนได้ ลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นว่าสังคมสมัยพุทธกาลนั้นผู้เป็นพ่อแม่มีอำนาจกำหนดวิถีชีวิตของลูกอย่างมาก โดยเฉพาะตัวละครหญิง ตัวอย่างวรรณคดีชาดกที่แสดงให้เห็นการเลือกคู่ครองให้แก่ลูกโดยพ่อแม่ ดังเรื่องอนุโสนิจชาดก (3. จดุนิบาต เล่ม 7: 196) ความตอนหนึ่งว่า

...คิดฉันไม่มีความต้องการด้วยการอยู่ครองเรือน มารดาบิดาทั้งสองของนางพูดว่า แน่ะแม่กุมาริกาเจ้าจะทำอะไรได้ แล้วรับรูปหล่อทองคำไว้ ส่งมอบนางนั้นไปกับบริวารอันมาก ถึงแม้ชนทั้งสองคือพระโพธิสัตว์และนางสัมมิลลทาสินี จะไม่ปรารถนาอยู่ก็ตามที่ มารดาบิดาก็ได้จัดการมงคลสมรสแล้วตามประเพณี...

การที่พ่อแม่เลือกคู่ครองให้ลูกโดยที่ลูกไม่สมัครใจนี้ ทำให้ปรากฏเนื้อเรื่องวรรณคดีชาดกหลายเรื่องที่ตัวละครเอกอยู่ครองเรือนโดยไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน และเมื่อบิดามารดาเสียชีวิตแล้วต่างก็ละทรัพย์สมบัติ และครอบครัวออกบวช

นอกจากเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกมักปรากฏลักษณะการเลือกคู่โดยพ่อแม่เป็นผู้จัดการให้แล้วยังปรากฏธรรมเนียมนิยมเกี่ยวกับการเลือกคู่ครองให้ลูกโดยพ่อแม่อีกลักษณะหนึ่งคือ พ่อแม่ที่เป็นอาจารย์สั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์นั้นต้องยกบุตรสาวของตนให้แก่ศิษย์ที่มีอายุมากที่สุด ดังตัวอย่าง เรื่องมโหสถชาดก (3. มหานิบาต เล่มที่ 18: 39) ความตอนหนึ่งว่า

...ก็ธรรมเนียมมีอยู่ว่า ถ้าธิดาในสกุลนั้นเป็นผู้เจริญวัย อาจารย์ต้องยกให้แก่ศิษย์ผู้ใหญ่ว่า...

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้ปรากฏเนื้อเรื่องการเลือกคู่ครองให้ลูกโดยพ่อแม่เช่นกัน แต่มีเพียงส่วนน้อย ส่วน ลักษณะ เนื้อเรื่อง เป็นการรับแนวความคิด หรือเลียนแบบเนื้อเรื่องจากอรรถกถา ตัวอย่าง เช่น เรื่องนรชิวกรฐิทานชาดก (5. เรื่องที่ 37:) เป็นต้น

2. ปัญหาธรรม เป็นเนื้อเรื่องที่สืบเนื่องจากรื่องการเลือกคู่ครอง กล่าวคือทั้งอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย มักใช้ปัญหาธรรมเป็นสื่อแสดงสติปัญญาความเฉลียวฉลาดของตัวละครเอกทั้งชาย และหญิง ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเลือกคู่ครอง นอกจากนี้เนื้อเรื่องปัญหาธรรมยังเป็นสื่อแสดงถึงพระปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ าชช่วยแก้ไขปัญหามันเมือง หรือช่วยชีวิตผู้คนได้อีกด้วย ชาดกที่ปรากฏเนื้อเรื่องเกี่ยวกับปัญหาธรรมมากที่สุด ได้แก่ เรื่อง มโหสถชาดก (3. มหานิบาต เล่ม 18:) ธนัญชัยบัณฑิตชาดก และศิวชัยชาดก (ชาดกที่แต่งในประเทศไทย) ทั้ง 3 เรื่องมีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกันมาก สันนิษฐานว่าชาดกที่แต่งในประเทศไทย 2 เรื่องหลังคงได้เค้าหรือลอกเลียนเนื้อเรื่องส่วนใหญ่มานจากมโหสถชาดก และแต่งเพิ่มเติมโดยสอดแทรกลักษณะ เนื้อเรื่องคตินิยมแบบไทยเพิ่มขึ้น

ในส่วนบทบาทผู้หญิงที่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องปัญหาธรรมก็มีปรากฏในชาดกทั้ง 3 เรื่องอย่างคล้ายคลึงกัน จะขอยกตัวอย่างแสดงให้เห็นจากรื่องธนัญชัยบัณฑิตชาดก (7: 87) กล่าวถึง เมื่อพระโพธิสัตว์ธนัญชัยบัณฑิตพบนางกัลยาณีครั้งแรก ได้ถามปัญหาเป็นปริศนาธรรมเพื่อทดสอบปัญญาของนาง ซึ่งนางก็สามารถตอบเป็นปริศนาธรรมได้เช่นเดียวกัน แสดงถึงความมีสติปัญญาคู่ควรทัดเทียมกับพระโพธิสัตว์ ความตอนหนึ่งว่า

...นางจึงว่าที่มากถามฉันว่ามาแต่หลังสักเท่าไร จะไปข้างหน้ามันสักเท่าไรนั่นท่านถามถึงชาติก่อน และชาติหน้าว่าเกิดมาแล้วเท่าไร จะไปเกิดอีกเท่าไรข้าพเจ้าจึงบอกว่าไม่รู้ รู้แต่มาเกิดอยู่ในชาตินี้ โทษัสต์จึงถามว่าท่านไม่รู้ที่สุดแห่งชาติดอกหรือนางบอกว่าข้าพเจ้ารู้อยู่บ้าง...พระอรหันต์ที่ท่านตัดกิเลสชาติจากสันดานดับขันธแล้ว ก็เข้าสู่นิพพานนั้นแหละ เป็นที่สุดแห่งชาติไม่ต้องเกิดต่อไป...

3. การชมนิยมและบทรัก เนื้อเรื่องเกี่ยวกับการชมนิยมมีปรากฏทั้งในอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยไม่น้อย กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะปกติเมื่อกล่าวถึงตัวละครหญิงจะมีคำกล่าวชมนิยมอยู่ด้วยเสมอ เห็นได้จากคำที่นิยมมาใช้เรียกตัวละครหญิงในชาดก เช่น เจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เจ้าผู้มีสะโพกงาม เป็นต้น ลักษณะการชมนิยมโดยทั่วไปนิยมชมส่วนต่าง ๆ ของร่างกายตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า เนื้อเรื่องการชมนิยมในอรรถกถาชาดกมักปรากฏในตอนที่ต้องการชี้โทษของผู้หญิงที่เป็นต้นเหตุการทำลายศีลคະของนักบวช ด้วยการบรรยายรูปร่างความงามของผู้หญิง เป็นการเพิ่มน้ำหนักของสาเหตุที่นักบวชละความเพียร เพราะแพ้อะไรเข้ายวนทำให้ลุ่มหลงคือผู้หญิง ดังตัวอย่างเรื่อง อลัมพสาชาดก (3. จัดคำพิสนิบาด เล่ม 14: 299) กล่าวถึงนางเทพธิดาอลัมพสาถูกท้าวสักกเทวราชใช้ให้เป็นผู้ทำลายศีลคະของพระราชาโทษัสต์ เนื่องจากท้าวสักกเทวราชเกรงว่าพระโทษัสต์จะมีอำนาจคະเกินอำนาจของคน เนื้อเรื่องได้บรรยายการชมนิยมไว้อย่างละเอียด ความตอนหนึ่งว่า

...ลาชาของเจ้าเปรียบเสมอด้วยวงช้าง โดยลำดับ ตะโพกของเจ้าเกลี้ยง เกลา ผึ่งผายคล้ายแผ่นแท่งทอง นารีของเจ้าตั้งลงด้วยดี คล้ายผักแห่งดอกอบุล ปรากฏแต่ไกลดุจเพชรแห่งดอกอัญชันเขียว ถิ่นยุคลเกิดที่ทรวงอกหาขั้วมิได้ ทรงไว้ซึ่งกษิรส ไม่ลดเหี่ยวแต่ตั้งทั้งสองข้าง เสมอด้วยน้ำเต้าครึ่งซีก คอประคองเนื้อทรายยาว คล้ายหน้าแห่งสุวรรณเกรี มีริมฝีปากเรียบงดงาม...

ในชาดกที่แต่งในประเทศไทยลักษณะการชมนิยมคล้ายคลึงกับอรรถกถาชาดก แต่วัตถุประสงค์ของการชมแตกต่างกัน กล่าวคือเนื้อเรื่องการชมนิยมในชาดกที่แต่งในประเทศไทยเน้นการชมความงามของผู้หญิงซึ่งมักเป็นตัวละครเอก (นางเอก) โดยบรรยายลักษณะรูปร่างหน้าตา รวมถึงกิจกรรมารยาทที่งามพร้อม เพื่อให้ผู้อ่านเห็นความเหมาะสมคู่ควรกับพระโทษัสต์ ผู้เป็นพระเอกของเรื่อง ดังตัวอย่างเรื่อง สุนินชาดก (6. เรื่องที่ 6: 550)

เนื้อเรื่องได้กล่าวชมโฉมนางปทุมมาวดีชายาของพระโพธิสัตว์ไว้ ความตอนหนึ่งว่า

...(นางปทุมมาวดี) มีสีพระบาทอันแดงงามพรรณราย มีตะโพกงามนึ่งผายดังโกสุม
พืงแย้มบาน พระสุรสาเนียงก็โพเราะดังราชหงส์ มีอินทเนตรงามแน่นน้อยดั่งนัยนา
นกพิราบ ทั้งวรโอษฐ์เอี่ยมอาไฉมีพรรณดังผลไทรที่สุกสด ล้ำศอกงามปรากฏประดับ
ด้วยสังวาลล้วนแก้วแกมสุวรรณ...

ส่วนเนื้อเรื่องเกี่ยวกับบทรัก จากจำนวนชาดกที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงใน
ชาดก 2 เรื่องที่บรรยายเนื้อเรื่องเกี่ยวกับบทรักไว้อย่างละเอียดคือ นพินิภาชาดก (3.
ปัญจาสนิบาต เล่ม 15: 12-13) และสุนุชาดก (5. เรื่องที่ 3: 126) การกล่าวถึงเนื้อ
เรื่องเกี่ยวกับบทรักในวรรณคดีชาดกยังคงเป็นในลักษณะเดียวกับการชมโฉมคือ เน้นบทบาทผู้
หญิงในลักษณะ เป็นผู้นำให้โทษต่อนักบวช แต่สังเกตได้ว่าตัวละครหญิงเองมิได้คิดหาความผิดด้วยคน
เอง มักถูกใช้แกมบังคับให้ต้องทำผิด ดังเช่นเรื่องนพินิภาชาดก นางนพินิภาถูกพระราชบิดาใช้
ให้ทำลายศีลของดาบสบุตรของพระโพธิสัตว์ เพื่อเป็นการช่วยเหลือบ้านเมือง เนื่องจากอนา
ศิลาของดาบสแก่กล้าจนท้าวสักกาทวาราชไม่พอใจ จึงบันดาลให้ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล
ชาวเมืองได้รับความเดือดร้อน เป็นการบังคับให้พระราชอาวาทิตทำลายศีลของดาบสเสีย
ตัวอย่าง เนื้อความจากเรื่องที่บรรยายเกี่ยวกับบทรักไว้ ความว่า (นางนพินิภากล่าวแก่ดาบส
หนุ่มว่า)

...ท่านจงกำจัดความคัน ด้วยของสะอาดอันอ่อนนุ่มของท่านนั้นเท่าที่ข้าพเจ้าจะพึงมี
ความสุขอย่างยิ่งได้...

พระดาบสนั้นคิดว่า ผู้นี้พูดความจริงไม่รู้ว่าจะขาด ฌานจะเสื่อมเพราะความคลุก
คลี่ด้วยเมถุน เพราะตนไม่เคยเห็นมาตุคามมาก่อน และเพราะไม่รู้จักเมถุนธรรมเมื่อ
นางกล่าวอยู่ว่า การกระทำอย่างนี้เป็นยาจึงเสพเมถุนธรรมกับนาง ในขณะที่เดียว
ศีลของดาบสนั้นก็ขาด ฌานก็เสื่อม...

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทย เนื่องจากเนื้อเรื่องส่วนมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเสาะหาเนื้อคู่ ความรัก และการครองเรือน จึงมักปรากฏเนื้อเรื่องเกี่ยวกับบทรักเสมอ
แต่ก็กล่าวเพียงสั้น ๆ มิได้บรรยายรายละเอียด มีเพียงเรื่องสุนุชาดกเท่านั้นที่กล่าวไว้อย่าง
ชัดเจนในบทรักระหว่างพระสุนุโพธิสัตว์กับนางกเรณูวดี ความตอนหนึ่งว่า

...(พระโทธิสัตว์) ก็หยอกเข้านางกเรณูคดีด้วยอาการ 16 อย่างคือ ลูบลำพระ เกศา จับต้องใบพระกรรณและช่องพระกรรณ ลูบลำพระเศียรและพระนลาฏ และ พระโขนง จุมพิตพระพักตร์ จับต้องพระนาสาเซยพระหนุประเทศ ลูบลำพระกัณฐรา จับต้องพระกัน ลูบลำพระอุทรและพระกัจฉิประเทศ ลูบลำพระนาภีและริมพระนาภี และอวัยวะที่ลับแล้วกระทำสมัครสังวาสกับนางกเรณูคดีด้วยสามารถแห่งราคภิเลสตาม ธรรมคาโลกวิสัย...

อนึ่ง เป็นที่สังเกตว่าตัวละครเอกชายและหญิงของชาดกที่แต่งในประเทศไทย หลายเรื่องมักกล่อมมีความสัมพันธ์กันก่อนที่จะแต่งงานกันอย่างถูกต้อง เช่น เรื่องสมุททโฆษชาดก (5. เรื่องที่ 1:) สุนัขชาดก (5. เรื่องที่ 3:) สุนัขชาดก (6. เรื่องที่ 7:) และศิวชัยชาดก เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับเรื่องจริงที่ปรากฏในสังคมไทย กล่าวคือ หากหนุ่มสาวพอใจรักใคร่กัน แต่พ่อแม่ไม่รับทราบหรือเห็นด้วยก็มักกล่อมมีความสัมพันธ์ หรืออยู่ครองคู่กันเอง ภายหลังจึงมีการขอขมาโทษต่อพ่อแม่ฝ่ายหญิง กล่าวได้ว่าชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้สะท้อนลักษณะสังคมไทยไว้นั้นเอง เรื่อง ไม่น้อย

4. การพลัดพราก เนื้อเรื่องการพลัดพรากนี้มักปรากฏในชาดกที่แต่งในประเทศไทย เนื่องจากชาดกที่แต่งในประเทศไทยส่วนมากเน้นเรื่องวิบากกรรมโดยให้การพลัดพรากเป็นผลจากอกุศลกรรมที่ตัวละครกระทำไว้ในอดีตชาติ เช่น การแก่งแย่งชิงดีให้ตกน้ำ หรือพรากลูกสัตว์จากพ่อแม่ เป็นต้น เนื้อเรื่องการพลัดพรากนี้มักเกิดขึ้นกับตัวละครเอกของเรื่องคือ พระโทธิสัตว์ โดยพลัดพรากจากตัวละครเอกหญิง (ภรรยา) ในระหว่างเดินทางกลับบ้านเมือง หรือพลัดพรากจากบิดามารดาตั้งแต่เยาว์วัย

นอกจากเนื้อเรื่องการพลัดพรากจะเป็นสื่อแสดงหลักธรรมศาสน์เรื่องวิบากกรรมแล้ว ผู้แต่งชาดกยังใช้เป็นจุดขยายเนื้อเรื่องชาดกให้ยาวขึ้นอีกด้วยโดยระหว่างการพลัดพรากจากกันของตัวละครเอก มักปรากฏเนื้อเรื่องย่อยอื่น ๆ เช่น การผจญภัย ต่อสู้ศัตรู เรื่องปาฏิหาริย์ หรือการใช้ของวิเศษต่าง ๆ เป็นต้น แทรกเข้ามาเพิ่มความสนุกสนาน เพลิดเพลินแก่ผู้อ่านชาดกยิ่งขึ้น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิง เนื้อเรื่องการพลัดพรากมักเน้นให้ฝ่ายที่พลัดพรากจากพระโทธิสัตว์เป็นตัวละครหญิง ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงความทุกข์โศกที่เกิดขึ้นให้เห็นได้ชัดเจนขึ้น อีกลักษณะหนึ่งคือตัวละครหญิงมักเป็นต้นเหตุการพลัดพราก เช่น ชาดกที่แต่งในประ

เทศไทย กษัตริย์มักมีแม่เหล็ก 2 พระองค์ทำให้เกิดเรื่องอิจฉาริชยากันระหว่างแม่เหล็กทั้ง 2 และ คัดกลั่นแก่งทำร้ายกัน เนื้อเรื่องนิยมนำแม่เหล็กฝ่ายชายเป็นตัวละครร้ายคืออุบายทำร้ายแม่เหล็ก ฝ่ายชวารวมถึงบุตรจนต้องพลัดพรากจากกัน ตัวอย่างเช่นเรื่อง วนวานชาดก (5. เรื่องที่ 49:) สุวรรณสังขชาดก (6. เรื่องที่ 3:) วรณชาดก (6: เรื่องที่ 9:) เป็นต้น สาเหตุการพลัดพรากที่ตัวละครหญิง เป็นต้นเหตุอีกลักษณะหนึ่งคือ เนื่องจาก ความบกพร่อง หรือการบงการของตัวละครหญิง ดังตัวอย่างเรื่องสุกมิตตชาดก (5. เรื่องที่ 9: 117) กล่าวถึงการพลัดพรากระหว่างพระโพธิสัตว์กับพระราชบิดามารดา เนื่องจากผลกรรมในอดีตที่ได้ร่วมกันกระทำ ... ความตอนหนึ่งว่า

...กุมารสองพี่น้อง ได้ยินเสียงลูกนกแขกเต้าร้องอยู่ขอไม้อยากจะได้เอามาเล่น ร้องให้วังวนมารดา มารดาจึงบังคับสามีให้ไปจับเอามา สามีนั้นจับลูกนกแขกเต้า ได้ส่งให้กุมารเล่น... ด้วยวิบากผลเพียงเท่านั้น กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ต้องพลัดพราก จากกันถึงห้าร้อยชาติด้วยประการฉะนี้...

ส่วนอรรถกถาชาดกเนื่องจากส่วนมากมีเนื้อเรื่องสั้น ลักษณะเรื่องตรงไปตรง มาไม่ซับซ้อนจึงไม่ปรากฏเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการพลัดพราก ดังเช่นในชาดกที่แต่งในประเทศไทย

5. การผจญภัย นับเป็นเนื้อเรื่องเพิ่มเติมจากเรื่องการพลัดพราก เนื้อเรื่อง การผจญภัยนี้ปรากฏมากในชาดกที่แต่งในประเทศไทย เนื่องจากเป็นส่วนที่ช่วยเพิ่มความสนุกสนาน และความหลากหลายน่าติดตามให้แก่เรื่องผู้ผจญภัยในชาดกส่วนมากมักได้แก่ พระโพธิสัตว์ และในบางเรื่องตัวละครเอกหญิงก็อาจติดตามผจญภัยไปกับพระโพธิสัตว์ด้วย หรือผจญภัยเอง ความล้าหลังก็ปรากฏมีเช่นกัน เนื้อเรื่องการผจญภัยมักปรากฏในคราวที่ตัวละครเอกพลัดพรากจากกัน หรือในการเสาะหาเนื้อคู่ของตัวละครชาย ผู้แต่งมักบรรยายให้ต้องพบอุปสรรคทั้งจากธรรมชาติ และสัตว์ร้ายต่าง ๆ แต่ตัวละครจะสามารถเอาชนะผ่านพ้นมาได้เสมอ ... แสดงให้เห็นความสามารถของตัวละครเอกนั้น ๆ เนื้อเรื่องการผจญภัยนี้นับเป็นลักษณะเนื้อเรื่องเด่น ประการหนึ่งของชาดกที่แต่งในประเทศไทย

ส่วนอรรถกถาชาดกนี้ไม่ปรากฏเนื้อเรื่องการผจญภัย ทั้งนี้ น่าจะเนื่องจาก เรื่องการผจญภัยนี้ขัดกับลักษณะเนื้อเรื่องโดยรวมของอรรถกถาชาดกที่เน้นเรื่องการออกบวช แสวงหาความสงบ บาเพ็ญเพียรเพื่อความสุขในโลกหน้า อรรถกถาชาดกเป็นเรื่องที่มีพื้นฐาน

จากเรื่องจริงมีบางเรื่องที่ตั้งขึ้นดัง เช่น ชาคกที่แต่งในประเทศไทยที่ได้เพิ่มเติมจินตนาการของผู้แต่งขึ้น เพื่อให้เนื้อเรื่องมีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น เรื่องจริง ซึ่งลักษณะ เช่นนี้ไม่มีปรากฏในวรรณคดีชาคก

ตัวอย่างชาคกที่กล่าวถึงการผจญภัย และปรากฏบทบาทผู้หญิง เกี่ยวข้องด้วย เช่นเรื่องจันทคาธชาคก (6. เรื่องที่ 11:) พระโพธิสัตว์ได้ช่วยชีวิตหญิงลูกสาวเศรษฐี 3 คน ที่ถูกแม่น้ำพัดพาไปให้พ้นอันตราย และพาผจญภัยไปในที่ต่าง ๆ จนกลับถึงบ้านโดยปลอดภัย หรือเรื่องสุวรรณวงศ์ชาคก (6. เรื่องที่ 8:) นางปฐพีตัวละครเอกหญิงของเรื่องถูกพระราชบิดา ซึ่งเมาสู่ราชบัลลังก์ออกจากราชวัง นางต้องเดินทางคนเดียวไปในป่า ผจญภัยกับพวกยักษ์ แต่นางก็สามารถรักษาตัวรอดได้ และชาคกที่กล่าวถึงเรื่องการผจญภัยไว้อย่างละเอียดน่าตื่นเต้นได้แก่เรื่อง สุธนชาคก (5. เรื่องที่ 2: 51) ในเรื่องนี้พระโพธิสัตว์ต้องผจญภัยอยู่ในป่า เพื่อติดตามนางมโนห์ราเป็นเวลาถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ต้องผจญภัยกับสัตว์ร้าย ทนทางทุรกันดารมือนอันตรายได้รับความทุกข์ยากลำบากต่าง ๆ นานา แต่ที่สุดก็ได้พบนางมโนห์รา ความตอนหนึ่งว่า

...ล่องระยะทางไกลอีกโยชน์หนึ่งจะบรรลุถึงป่าห้วยคา ถัดนั้นไปจะถึงภูเขาทอง ภูเขาเงิน ถัดนั้นไปถึงป่าห้วยคตบาง ถัดนั้นไปถึงป่าไม้ไผ่ ถัดนั้นไปถึงคงอ้อ ระยะทางล่องไปอีกสามโยชน์ จะถึงที่รกชัฏอีกโดยลำดับกัน คือ หมูไม้ที่ถี่ทึบ และพุ่มไม้ในป่าล้วนเป็นหนามทึบกับทั้งสระศรีมีน้ำลึก ในแถวเดือนเดือนไปด้วยงูหลายพรรณสาธ แต่เท่านั้นมีสาครคั่น ริมรอบขอบบนที่นั้น ล้วนภูเขาหาที่ราบไม่มี ยากที่จะสัญจรไปโดยสะดวกได้...

เนื้อเรื่องการผจญภัยในชาคกนอกจากจะแสดงให้เห็นความเก่งกล้าสามารถของตัวละครเอกในเรื่องแล้ว ยังสะท้อนถึงจินตนาการสร้างสรรค์ของผู้แต่งที่ได้คิดแต่งให้เนื้อเรื่องมีความซับซ้อนสนุกสนานขึ้น ลักษณะที่มักพบประกอบเรื่องการผจญภัยในชาคกที่แต่งในประเทศไทยมี 2 ลักษณะคือ

5.1 เรื่องปาฏิหาริย์ มักปรากฏในเนื้อเรื่องคราวที่มีการต่อสู้ทาสงครามกัน หรือในภาวะคับขันที่เกิดขึ้นกับตัวละครเอกโดยเฉพาะตัวละครหญิง เมื่อไม่มีวิธีการหรือทางออก ผู้แต่งก็มักใช้เรื่องปาฏิหาริย์แก้ไขปัญหาดังตัวอย่างเรื่องปาจิตตกุมารชาคก (5. เรื่องที่ 39: 713-714) นางอรพิมภ์เทวีเดินทางระหกระเหินตามหาพระโพธิสัตว์โดยลำพังคนเดียวมา

ถึง เมืองจัมปากนครไม่รู้หนทางที่จะติดตามต่อไป จึง เข้าไปเฝ้าที่วัดแห่งหนึ่งอธิษฐานต่อพระปฎิมากร
ขอให้นางกลายเป็นชาย และบวชเป็นพระรอเวลาที่จะ ได้พบกับพระ โทษีสัตว์อยู่ที่นั่น ความ
ตอนหนึ่งว่า

... (นางอรพิมพ์เทวี) จึง เข้าไปเฝ้าสการพระพุทธรูปปฏิมากรในวิหารนั้น แล้วตั้ง
สัตยาธิษฐานด้วยพระคาถา... ความว่าข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก
พระองค์เป็นนายกผู้นำสัตว์โลกเป็นอันดี ขอให้เมตตาสงสารในกายาของข้าพเจ้านี้
อันตรธานหาย แล้วเพศชายจงบัง เกิดมีแก่ข้าพเจ้า

ในขณะที่นั้น เมตตาสงสารของนางก็อันตรธานหายเพศชายก็บัง เกิดปรากฏขึ้นแก่นาง
ด้วยอานุภาพแห่งคาถาอธิษฐานนั้น...

5.2 ของวิเศษ เป็นลักษณะ เรื่องประการที่ 2 ที่มักพบในเรื่องการผจญภัย
โดยมักปรากฏในเรื่องคอนทาสงคราม ตัวละครจะนำของวิเศษต่าง ๆ มาต่อสู้กัน ลักษณะของ
วิเศษนั้นบ้างก็เป็นของที่เกิดขึ้นพร้อมกับตัวละครเอกของเรื่อง บ้างก็เป็นของเก่าแก่คู่บ้านคู่เมือง
และบ้างก็เป็นของเวทคาหรือยักซ์ ตัวอย่างของวิเศษ เช่น พระขรรค์วิเศษ เมื่อถือแล้วสามารถ
เหาะเหินเดินอากาศได้ นาคบาศก์วิเศษใช้ต่อสู้ทาสงครามได้ รองเท้าวิเศษสวมแล้วเหาะได้
ไม้เท้าวิเศษต้นชี้ตายปลายชี้เป็น เป็นต้น การนำของวิเศษมาใช้ในเรื่องของชาดกสนุกสนาน
ตื่นเต้นนั้น นอกจากใช้ในสงครามแล้วแม้ในยามเหตุการณ์ปกติของวิเศษก็ได้มีส่วนช่วยดำเนิน
เรื่อง หรือแก้ไขปัญหาของเรื่องได้เช่นกัน ดังตัวอย่างในเรื่อง สุรพิภพชาดก (6. เรื่องที่ 4:
339) กล่าวถึงนางสิริโสภกาเทวี ได้ช่วยชุบชีวิตพระราชาสามองค์พระสวามีที่ทิวศดาหัททันต์กลับมี
ชีวิตขึ้นด้วยของวิเศษคือ รองเท้าทิพย์ ความตอนหนึ่งว่า

...ฉลองพระบาททิพย์เหาะไปในอากาศได้ อนึ่งผู้ใดทาสกาลตายไป พวกญาติ
หรือลูกหลานนั้นอย่าบ่นร้องไห้คร่ำครวญแล้ว ผู้นั้นก็จะได้ชีวิตคืนเป็นอย่างเดิม...

6. ความฝัน เนื้อเรื่องความฝันนี้มีปรากฏทั้งในอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งใน
ประเทศไทย แต่ลักษณะการเน้นจะต่างกัน กล่าวคือ อรรถกถาชาดกมักใช้ความฝันเป็นสื่อเพื่อ
การแสดงธรรมโดยเน้นข้อเท็จจริงของผู้หญิง ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยใช้เพื่อบอกเหตุการณ์
ล่วงหน้าในเรื่องอันเนื่องมาจากพระ โทษีสัตว์มาจุติ ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งใน
ประเทศไทยมักให้ตัวละครหญิง เป็นผู้ฝัน เนื้อเรื่องอรรถกถาชาดกส่วนมากที่กล่าวถึงความฝันจะ

มีเนื้อหาในแนวเดียวกัน คือตัวละครเอกหญิงของเรื่องมักเป็นมเหสีของพระราชานัว่าได้ฟังธรรมจากพระโพธิสัตว์ ซึ่งในเรื่องอาจเป็นมนุษย์หรือสัตว์ก็ได้ ตัวละครหญิงนั้นต้องการฟังธรรมจริง ๆ จึงรบเร้าสามีให้เสาะหาพระโพธิสัตว์มาแสดงธรรมให้คนฟังให้ได้ แต่การเสาะหาพระโพธิสัตว์มักทำได้ยากลำบากต้องใช้อุบายล่อลวงต่าง ๆ จึงนำมาได้ ตัวอย่างชาดกที่มีเนื้อเรื่องในแนวนี้ได้แก่ มหาโมรชาดก (3. ปกตินิบาต เล่ม 12: 231) โจรทมิฬชาดก หังสชาดก (3. วิสคินิบาต เล่ม 13:) และวิธูรชาดก (3. มหานิบาต เล่ม 19:) เป็นต้น

ลักษณะการใช้ความฝันในอรรถกถาชาดก นอกจากทำให้เนื้อเรื่องได้แสดงหลักธรรมของศาสนาแล้ว ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการดำเนินโทษของผู้หญิงที่มักเอาแต่ใจต้องการได้ทุกอย่างดังใจตน จนสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น นอกจากนี้ผู้หญิงยังเป็นสื่อ นำไปสู่ทุกข์ภัย เนื่องจากเนื้อเรื่องอรรถกถาชาดกนิยมใช้ผู้หญิงเป็นสื่อ นำพระโพธิสัตว์มาแสดงธรรม

นอกจากการใช้ความฝันเป็นเหตุของการแสดงธรรมแล้ว อีกลักษณะหนึ่งที่พบในอรรถกถาชาดก คือการใช้ความฝันบอกเหตุการณ์ร้ายที่จะเกิดขึ้น ดังตัวอย่างเรื่อง เวสสันดรชาดก (3. มหานิบาต เล่ม 20: 135) เนื้อเรื่อง ตอนก่อนที่ชูชกจะมาขอสองกุมาร พระนางมัทรีได้ฝันร้าย น่าสะทึงสะท้อยิ่งนัก ซึ่งพระโพธิสัตว์ก็ทรงพยากรณ์ ว่าจะมีผู้มาขอพระกุมารทั้งสอง คิดว่ามตอนหนึ่งว่า

... พระนางมัทรีทรงพระสุบินเห็นปานดังนี้มีบุรุษคนหนึ่งรูปร่างค้ำงุ้มหม้อผ้ากาสา-
พัศตรตัดดอกไม้แดงทั้ง 2 หู มือถือดาบคุกคามชูร้องควาค บุกรุกอกอาจเข้ามาใน
บรรณศาลา จับพระมัทรีที่ชฎาชุกกระชาก แล้วก็ลากออกมาผลึกให้ล้มลงเป็นอูดตาม
ภาพบนแผ่นดิน พระองค์กำลังร้องคืนก็ควักพระเนตรทั้ง 2 ข้าง ตัดพระพาหา
พระนางทั้งซ้ายขวา มันก็เอาดาบผ่าพระอุระควักดวงพระทัยกำลังหยาดพระโลหิต
ไหลปรี่แล้วก็หลบหนีไป...

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทย เนื้อเรื่องความฝันมีลักษณะคล้ายคลึงกับอรรถกถาชาดก ที่ผู้ฝันมักเป็นตัวละครหญิง และใช้ความฝันเป็นลางบอกเหตุการณ์ล่วงหน้า โดยเฉพาะในเรื่อง การตั้งครุฑ ซึ่งมักเป็นการมาจุติของพระโพธิสัตว์ ตัวละครหญิงที่เป็นมารดาในเรื่องจะฝันค่อนจะทราบว่าตนตั้งครุฑ เนื้อเรื่องชาดกต่อมาจะมีการทำนายความฝันนั้น บอกถึงลักษณะบุญญาธิการของทารกที่จะมาเกิด และเหตุการณ์ในอนาคต เช่น

ทารกนั้นจะเติบโตเป็นผู้มีความสามารถยิ่งใหญ่ต่อไป หรือจะต้องพลัดพรากจากบิดามารดา เป็นต้น ตัวอย่างชาดกที่กล่าวถึง เรื่องความฝันก่อนการมาจุติของพระโพธิสัตว์ ดังเรื่องสิริวิบูลกิตติชาดก (5. เรื่องที่ 5: 170-171) ความตอนหนึ่งว่า

...พระนางสิริมดีราชเทวี บรรทมหลับในราตรีทรงพระสุบินคังนี้ว่ามีพระดาบสองคี่หนึ่งมาแต่วิบูลบรรพตโดยทางอากาศหยิบเอาแก้วมณีสีและลักษณะงามสะอาควางไว้ ณ หน้าพระหัตถ์พระราชเทวี..

สุบินปรากฏพราหมณ์ตั้งหลายจึงถวายพยากรณ์ว่า พระนางสิริมดีราชเทวีจักได้พระราชโอรสประกอบด้วยบุญลักษณะ...

กล่าวโดยสรุปลักษณะรวมของเนื้อเรื่องในนอร์รถกชาดกมักไม่ซับซ้อน ส่วนมากเนื้อเรื่องจะสั้นและตรงไปตรงมา แต่ในชาดกที่แต่งในประเทศไทยเนื้อเรื่องจะมีลักษณะหลากหลายมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากการมุ่งเน้นให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน รายละเอียดดังกล่าวมาแล้ว

ตัวละคร

ตัวละครนับเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง ตัวละครที่มีความสำคัญที่สุดของชาดกได้แก่ พระโพธิสัตว์ เนื่องจากชาดกเป็นเรื่องอดีตชาติของพระพุทธรูปเจ้า ที่ได้เวียนว่ายตายเกิดมาแล้วหลายร้อยชาติในสถานะต่าง ๆ กันทั้งมนุษย์ สัตว์และเทวดา ลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของเรื่องประเภทชาดกคือ ตอนท้ายเรื่องจะมีการบอกถึงการกลับชาติของตัวละครในเรื่อง ว่าได้กลับมาเกิดเป็นบุคคลใดในสมัยพุทธกาล ตัวละครในชาดกแต่ละเรื่องส่วนมากจะเป็นบุคคลในวงศ์พระญาติของพระพุทธรูปเจ้า เช่น พระนางพิมพา พระพุทธบิดามารดา เป็นต้น หรือบุคคลที่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในสมัยพุทธกาล เช่น พระเจ้าโกศล อนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขามหาอุบลิกา เป็นต้น

ในบทที่ 2 ของวิทยานิพนธ์นี้ เรื่องตัวละครได้ศึกษาเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ และตัวละครหญิง เฉพาะตัวละครหญิงได้จัดกลุ่มศึกษาตามสถานะและประเภทบทบาทของตัวละครหญิงที่ปรากฏในชาดกทั้งสองฝ่าย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. พระโพธิสัตว์ เป็นตัวละครที่เป็นหัวใจของเรื่องชาดกบทบาทสำคัญต่าง ๆ ในชาดกมักอยู่ที่พระโพธิสัตว์ หรือหากบางชาดกเป็นเรื่องราวของผู้อื่น แต่พระโพธิสัตว์ก็จะมีส่วนรู้เห็นเหตุการณ์นั้นด้วยเสมอ และนำมาเล่าเป็นอุทานให้คติเตือนใจได้ บทบาทของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยมีลักษณะทั้งที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน จะขอล่ารายละเอียดย่อยในแต่ละประเด็นดังนี้

1.1 สถานะ สถานะของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกแต่ละเรื่องจะแตกต่างกันไป ทั้งขึ้นกับกุศลกรรม และอกุศลกรรมที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำไว้ในแต่ละชาติ ในบางชาดกผลกรรมในอดีตได้ส่งผลให้พระโพธิสัตว์เกิดเป็นมนุษย์ฐานะต่าง ๆ ไป เช่น กษัตริย์ เศรษฐี พรหมณ์ ฤาษี จนถึงชาวบ้านธรรมดา เป็นต้น บางชาดกพระโพธิสัตว์ก็เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เช่น วานร ช้าง กวาง โคนก เป็นต้น โดยมักเป็นจำเริญของสัตว์นั้น ๆ และบางชาดกก็เกิดเป็นเทวดา เช่น ท้าวสักกเทวราช รุกขเทวดา เป็นต้น

ในอรรถกถาชาดกส่วนมากพระโพธิสัตว์มักมีสถานะ เป็นฤาษีหรือนักบวช หรือหากแม้ในตอนที่เรื่องราวจะมีได้อยู่ในสถานะนี้แต่ตอนที่เล่าเรื่องก็มักออกบวช ลักษณะเช่นนี้ต่างกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย ที่ส่วนมากพระโพธิสัตว์จะเป็นกษัตริย์ หรืออโรรสกษัตริย์ เนื้อเรื่องของชาดกที่แต่งในประเทศไทยมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเสาะหาคู่ครอง การปกครองบ้านเมือง เป็นต้น บทบาทของพระโพธิสัตว์จึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลก และตัวละครหญิงมากกว่าในอรรถกถาชาดก

การกล่าวถึงบทบาทผู้หญิงที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาชาดกนั้น มักกล่าวถึงในลักษณะตาทนขึ้นถึงโทษทุกข์ภัยที่ผู้หญิงอาจนำมาให้ ดังตัวอย่างเรื่อง วานรินทชาดก (3. เอกนิบาต เล่ม 2: 526) พระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นวานรร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง เมื่อนางจรเข้เห็นเข้าเกิดความแพ้อองอยากกินหัวใจของวานรพระโพธิสัตว์ จึงอ่อนวอนสามีให้จับมาให้ตนกิน ความตอนหนึ่งว่า

...เมียของมัน (จรเข้) เห็นพระโพธิสัตว์โคดไปโคดมา เกิดแพ้อองต้องการกินเนื้อหัวใจของพระโพธิสัตว์ จึงพูดกะจรเข้ผู้พี่ว่าทูลหัว ฉันเกิดแพ้อองต้องการกินเนื้อหัวใจของพานรินทนี่ จรเข้ผู้พี่กล่าวว่ามีคิละ นวลน้องเธอต้องได้ แล้วพูดต่อไปว่า วันนี้จักคอยจับเอาให้ได้...

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยบทบาทผู้หญิงที่ปรากฏเกี่ยวเนื่องกับ พระโพธิสัตว์ ส่วนมากเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสามี-ภรรยา และบุตรกับมารดา ตัวละครหญิง มักเป็นตัวประกอบเรื่องคอยติดตามพระโพธิสัตว์ หรือเป็นตัวละครฝ่ายดีคอยช่วยเหลือดูแล พระโพธิสัตว์ ดังตัวอย่างเรื่อง พหลาคาวิชาดก (5. เรื่องที่ 29: 574) กล่าวถึงการบำเพ็ญ กตัญญู ต่อมารดาของพระโพธิสัตว์ซึ่งเกิดเป็นลูกโค เสือตัวหนึ่งพบแม่โคและต้องการกิน เป็นอาหาร แต่แม่โคขอฝัดกลับมาให้ลูกค่อมเม แล้วจะกลับไปให้กิน ลูกโครู้ความจริงมีความ กตัญญูขอสละชีวิตตายแทนแม่ ความคอนหนึ่ง

...ลูกโคจึงพูดกับแม่โคด้วยความภักดีและความกตัญญูในแม่โคว่า แม่อย่าไปให้เสือ โคร่งกินเลย ลูกจะไปให้เสือโคร่งกินแทนคุณแม่ แม่โคจึงพูดว่า เมื่อแม่จะมาแม่ได้ ให้ปฏิญาณแก่เสือโคร่งไว้ว่าจะให้เสือกินค่างของแม่เป็นค่างจริง ธรรมค่างค่างจริง เป็นสภาวะธรรมมาได้สมบัติทั้งปวง เทพยคามนุษย์ทั้งหลายก็สรรเสริญ...

อนึ่ง พหลาคาวิชาดกนี้เนื้อเรื่องคล้ายคลึงกับเรื่อง "แม่โค" ในธนัญชัย บัณฑิตชาดก (7: 54-56) สันนิษฐานว่าธนัญชัยบัณฑิตชาดกคงได้อิทธิพลลอกเลียนเนื้อเรื่องจาก ปัญญาสชาดก เนื่องจากพิจารณาจากยุคสมัยการแต่ง พหลาคาวิชาดกเป็นชาดกส่วนที่ 1 ใน ปัญญาสชาดกแต่งขึ้นประมาณระหว่าง พ.ศ.1800-1950 ขณะที่ธนัญชัยบัณฑิตชาดกแต่งขึ้น ประมาณระหว่าง พ.ศ.2000-2300 (สมัยเดียวกับปัญญาสชาดก ส่วนที่ 3)

1.2 บารมีและความสามารถ พระโพธิสัตว์ในชาดกส่วนมากมักเป็นผู้มีบารมี และความสามารถพิเศษเหนือธรรมดาทั่วไป ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะสัตว์หรือมนุษย์ก็ตาม บารมี ของพระโพธิสัตว์ที่มักปรากฏในชาดก ได้แก่ ปัญญาบารมี ทานบารมี และ เนกขัมมบารมี (การ ออกบวช) เป็นต้น บารมีเหล่านี้ได้ช่วยส่งผลให้พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีลักษณะและความสามารถ พิเศษ เช่น ฌีพรณรูปงามคั่งทอง (ชาดกที่แต่งในประเทศไทยนิยมบรรยายถึงพระโพธิสัตว์ว่า มีลักษณะเช่นนี้) มีพลังลึกลับมากกว่าใคร ๆ สามารถประกอบกิจการงานที่ยากยิ่งได้สำเร็จหรือ เป็นผู้ผู้นอนไม่อาจทำร้ายได้ เป็นต้น บารมีและความสามารถพิเศษของพระโพธิสัตว์นี้ได้ช่วยคุ้มครองทั้งตัวพระโพธิสัตว์เองและตัวละครอื่น ๆ โดยเฉพาะตัวละครหญิง ได้แก่ ภรรยา มารดา รวมทั้งบริวารของพระโพธิสัตว์ให้รอดพ้นจากภัยอันตราย และสำคัญที่สุดคือช่วยให้พระโพธิสัตว์ สามารถบรรลุพระโพธิญาณ ดังที่ บารารณาของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย

ตัวอย่างชาดกที่แสดงให้เห็นความสามารถพิเศษของพระโพธิสัตว์ เช่น เรื่องสุจิตชาดก (3. ฉกนิบาต เล่ม 8: 222) พระโพธิสัตว์เป็นช่างทองผู้หนึ่ง เมื่อได้ยิน กิตติศัพท์ความงามของลูกสาวหัวหน้าช่างทองก็รัก จึงได้แสดงความสามารถให้หัวหน้าช่างทองได้ประจักษ์จนยกลูกสาวให้ ความตอนหนึ่งว่า

...พระโพธิสัตว์ได้สดับถึงความงามของลูกสาวหัวหน้าช่างทองคังนั้นก็เกิดปฏิพัทธ์ขึ้นทันที คิดว่าเราจักแต่งงานกับนางนั้นให้จงได้ จึงหาเหล็กชนิดดีมาทำเป็น เข็มอย่างเล็กที่สุดเล่มหนึ่ง เจาะให้กลวงลอยน้ำได้แล้วทำปลอกเข็มให้มีรูเหมือนเข็ม 7 ปลอก สำหรับสวมกันได้ทุก ๆ ปลอก ใคร ๆ ไม่ควรพูดว่าพระโพธิสัตว์ได้ทำอย่างไร เพราะพระโพธิสัตว์ทั้งหลายมีปัญญามากจะทำอะไรย่อมเสร็จ...

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทย ปรากฏว่ามี หลายเรื่อง ที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีอันยากยิ่ง ของพระโพธิสัตว์ แต่ด้วยอานิสงส์ผลบุญในอดีต ก็กับการจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจึงส่งผลให้พระโพธิสัตว์กระทำสิ่งที่ยากยิ่งนั้นได้สำเร็จ ดังตัวอย่างเรื่อง รัตนปชิตชาดก (5. เรื่องที่ 4: 163) พระโพธิสัตว์ได้ละชีวิตของตนให้แก่ยักษ์ เพื่อแลกกับชีวิตของมารดา ด้วยอานิสงส์จากบุญที่ทำให้ร้อนถึงท้าวสักกเทวราชต้องมาช่วยเหลือ พระโพธิสัตว์ให้ฟื้นคืนชีวิต ความตอนหนึ่งว่า

...ด้วยอานิสงส์ความกตัญญูของพระมหาบุรุษเจ้าท้าวสหสนันย์ใคร่ครวญดูก็รู้เหตุจึงรีบเสด็จจากทิพย์วิมานมาประดิษฐานอยู่บนอากาศที่ตรงมหายักษ์อยู่ ทรงชู้ตว่าว่า แน่วลาหกยักษ์เจ้าทำกรรมหยาบนักหนา ถ้าหากว่าพระมหาบุรุษจักไม่เป็นขึ้นได้ ๗ บัดนี้เราจักตีศีรษะเจ้าให้แตกออกเป็นเจ็ดภาคด้วยชิวารุธ วราหกยักษ์ได้ฟังคังนั้นก็ตกใจกลัวตัวสั่นจึงประคองพระมหาสัตว์แล้วชะโลมด้วยทิพย์โอสถ บัดเดียวใจพระมหาสัตว์ก็ฟื้นขึ้นทันที...

ตามปกติแล้วพระโพธิสัตว์มักเป็นผู้มีรูปร่างลักษณะงามและทรงคุณธรรม แต่มีปรากฏชาดกบางเรื่อง เช่นกันที่พระโพธิสัตว์มีรูปร่างอัปลักษณ์ เป็นที่รังเกียจของตัวละครเอกหญิง ทั้งนี้เนื่องจากผลของอกุศลกรรมที่พระโพธิสัตว์ได้เคยกระทำในอดีตชาติ ลักษณะนี้เป็นการเน้นถึงศาสนคาสอนตามหลักพุทธศาสนาที่ว่า "กรรมแม้เพียงน้อยนิด ย่อมตามมาให้ผลแก่ผู้กระทำ" ไม่เว้นแม้ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ ดังเช่นเรื่อง กุสชาดก (3. สัตตนิบาต เล่ม 15:

) พระเจ้าสุริยราชโอรสตัวในเรื่องนี้เป็นผู้มีรูปอัปลักษณ์ด้วยผลจากในอดีตชาติ ที่สะกัของ พระโอรสตัวได้นำขนมส่วนหนึ่งของพระโอรสตัวใส่บาตรให้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แต่พระโอรสตัว ด้วยความโกรธจึงทวงขมเค็มคืนกลับมา แม้ภายหลังจะได้ใส่บาตรใหม่ แต่ด้วยการกระทำที่ไม่ สมควรในครั้งแรกก็ได้ส่งผลให้พระโอรสตัวมีรูปอัปลักษณ์ในชาติต่อมา เป็นที่รังเกียจของนาง ประภาวดีผู้เป็นชายา และนางได้ทอดทิ้งพระโอรสตัวไป

ส่วนานชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้แสดงถึงลักษณะของพระโอรสตัวที่ ำชู้บาย เอาชนะศัตรู อันเป็นลักษณะที่มีคัลวณปกติวิสัยของพระโอรสตัวในอรรถกถาชาดก... ดังตัวอย่างชาดกที่แต่งในประเทศไทย เรื่องสุบินชาดก (6. เรื่องที่ 7: 559) กล่าวถึงพระ สุบินโอรสตัวได้ขอแลกแก้วมณีวิเศษของตนกับทิพย์ทัณฑ์ (ไม้เท้าวิเศษ) ของพระเจ้าทัณฑะราช แต่เมื่อได้ทิพย์ทัณฑ์แล้ว พระโอรสตัวก็ไม่ยอมมาห้แก้วมณี... ความตอนหนึ่งว่า

...ข้าพระบาทรักแก้วมณีนักถวายไม่ได้ ท่านมาห้แก้วมณีแก่เรา จงเอาทิพย์ทัณฑ์คืน มา ข้าพระบาทถวายคืนไม่ได้ ถ้าพระองค์จักเอาคืนให้ได้ ข้าพระบาทจักปลงพระ ชนม์พระองค์เสียด้วยปลายไม้ทิพย์ทัณฑ์ เพราะฉะนั้นพระองค์จงเสด็จกลับยังพระนคร เสียเถิด พระราชามาได้อะไรก็เสด็จกลับไปยังพระราชฐาน...

เป็นที่น่าสังเกตุว่าการที่ตัวละครฝ่ายดีชู้บาย หลอกลวงเอาชนะศัตรู นั้น ตามคตินิยมแบบไทยไม่เห็น เป็นความผิดร้ายแรง แต่เห็นว่า เป็นความเฉลียวฉลาด ฉลาด ตัวอย่างลักษณะ เรื่องเช่นนี้ ได้แก่ นิทานพื้นบ้านไทยเรื่องศรีธนญชัย ตัวละครเอก ของเรื่องนี้เป็นผู้มีลักษณะฉลาดแกมโกง

ความเก่งกล้าสามารถของพระโอรสตัวนั้นนอกจากจะใช้เพื่อเอาชนะ ศัตรูแล้วในชาดกที่แต่งในประเทศไทยยังมีกาใช้แสดงให้เห็นความมานะอดุสสาหะ เอาชนะอุปสรรค เพื่อให้ได้หุิงงาม ลักษณะ เช่นนี้แม้อรรถกถาชาดกจะไม่นิยมกล่าวถึง เนื่องจากเนื้อเรื่อง ชาดกส่วนมากมุ่งชี้โทษของผู้หุิง และเตือนสติชายทั้งหลาย ไม่พึงทนลำบากหรือเสียสละ เพื่อ ผู้หุิงก็ตาม แต่ก็ได้ปรากฏอรรถกถาชาดกเรื่องหนึ่ง คือกุสชาดก (3. สัตตคตินิบาต เล่ม 15: 228, 263) แสดงถึงการยอมทนลำบากเพื่อผู้หุิงของพระโอรสตัว ในเรื่องนี้พระเจ้าสุริยราช โอรสตัวได้สละบ้านเมือง และทนทานต่าง ๆ เช่น บั้นหม้อ ท้าอาหาร ล้างจาน เป็นต้น เพื่อให้นางประภาวดีมเหสีเห็นใจ... ความตอนหนึ่งว่า

... พิศาลาจารูปโฉมของ เธอจนลุ่มหลงไปในพื้นที่แผ่นดินที่ไม่รู้จักที่คาดว่ามาแล้วแต่ทิศ
 ไทหน... เราอาจทำลายตระกูลชัศรียัมที่ทรราชมากมายให้ย่อยยับแล้วนำเธอไป แต่
 หากเพราะรักเธอจึงสู้ทนทุกข์เป็นล้านเหลือ เช่นนี้...

อนึ่ง เมื่อพิจารณาแล้วเห็นได้ว่า เรื่องนี้ยังคงแสดงให้เห็นโทษของการ
 ลุ่มหลงในผู้หญิง กล่าวคือ ทำให้ต้องเสียเกียรติ และได้รับความลำบากทุกข์ยาก เป็นการข้ำ
 แนวความคิดเดิมในเรื่องการชู้โทษของผู้หญิงในอรรถกถาชาดก

ชาดกที่แต่งในประเทศไทยที่มีลักษณะ เรื่องคล้ายคลึงกันนี้ กล่าวคือ
 พระโทธิสค์ด้วยมทนลาบากเพื่อผู้หญิง ได้แก่เรื่องสุธนชาดก (5. เรื่องที่ 2: 55) กล่าวถึง
 พระสุธนโทธิสค์ เมื่อรู้ว่านางมรินทร์ราจากไปก็เป็นทุกข์คร่ำครวญ ที่จะติดตามนางถึงกับยอม
 สละชีวิตหากไม่พบนาง ความ ตอนหนึ่งว่า

...หัวใจของเราจักแตกทำลายไป อุบมัยจะถูกยิงด้วยลูกศรอันอาบด้วยยาพิษ แม
 มรินทร์ราหายไปไหน ไม่เห็นหน้าแม่่มรินทร์ราข้าแต่พระมารดา หม่อมฉันจะขอลูลาไป
 ที่เขาคามหานางมรินทร์รา ถ้าไม่ได้ก็จักไม่กลับมา จักขอตายอยู่ในป่าใหญ่...

ลักษณะแนวความคิดเรื่องการยอมมทนลาบากเพื่อผู้หญิงในชาดก
 ที่แต่งในประเทศไทย ต่างจากแนวความคิดของอรรถกถาชาดก คือมิได้เน้นชี้โทษของผู้หญิง แต่มุ่ง
 แสดงให้เห็นความรักและอดทนเพื่อหญิงผู้เป็นที่รักของพระโทธิสค์ เห็นได้ชัดจากมูลเหตุ
 การเล่าเรื่องสมุทรโฆษชาดก (5. เรื่องที่ 1: 3) กล่าวอ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงปรารภว่า
 ... ตกาคจะ ได้สละ พระราชบิดามารดาและราชสมบัติเพื่อพิมพาแล้วไปสู่พระนครอื่น
 ในปัจจุบันชาตินี้ก็มีหาไม่ แม้นในชาติหนหลังก็ได้สละ พระราชบิดามารดาและราชสมบัติ
 ไปสู่พระนครอื่น เพื่อประโยชน์แก่พิมพาก็มี...

อย่างไรก็ตาม ข้อความนี้เป็นเพียงแนวความคิดที่ผู้แต่งสมุทรโฆษชาดกได้
 กล่าวอ้างขึ้นเท่านั้น ตามข้อเท็จจริงแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงสละพระนางพิมพา และราชสมบัติ
 ทั้งปวง ทรงออกผนวชเพื่อแสวงหาความสงบสุขอันแท้จริง คือ พระนิพพาน

1.3 การออกบวช บทบาทเรื่องการออกบวชของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในวรรณกรรมภาษาชกและชาดกที่แต่งในต่างประเทศไทยต่างกันอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ในวรรณกรรมภาษาชก นอกจากส่วนมากจะเป็นฤๅษีหรือนักบวชแล้ว แม้ชาดกบางเรื่องพระโพธิสัตว์จะเป็นบุคคลธรรมดา แต่ก็มักมีความคิดอยากออกบวชตั้งแต่วัยหนุ่ม ทั้งนี้เพื่อเร่งบำเพ็ญเพียรสร้างกุศลเป็นผลบุญในภพภูมิหน้า ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยนั้น เนื่องจากเนื้อเรื่องมุ่งเน้นด้านทางโลก บทบาทของพระโพธิสัตว์ในวัยหนุ่มจึงมักดำเนินไปตามทางโลก คือมีคู่ครองปกครองบ้านเมือง ต่อเมื่อเข้าสู่วัยชราจึงหันหาทางธรรม ออกบวชแสวงหาความสงบสุขในบั้นปลายชีวิต

ตัวอย่างชาดกที่แสดงให้เห็นความแตกต่างในแนวความคิดเรื่องการออกบวชของพระโพธิสัตว์ในชาดกทั้งสองฝ่าย เช่นเรื่อง เคมียชาดก (4: 163-164) พระเคมียโพธิสัตว์ทรงประสงค์จะออกบวชตั้งแต่วัยหนุ่ม ด้วยทรงเห็นว่าสังขารไม่เที่ยง แม้อยู่ในวัยหนุ่มสาวก็อาจสิ้นชีวิตได้ ควรที่จะเร่งบำเพ็ญเพียรสั่งสมบุญกุศลไว้ ความตอนหนึ่งว่า

...บุคคลพึงประพฤดิพรหมจรรย์แต่ยังหนุ่มผู้ประพฤดิพรหมจรรย์พึงเป็นคนหนุ่ม
เพราะว่าบรรพชาเป็นของคนหนุ่ม ชื่อนี้ฤๅษีทั้งหลายสรรเสริญแล้ว...

หม่อมฉันแหละ เห็นเด็กหนุ่มซึ่งร้อง เรียกพ่อแม่ เป็นบุตรที่รักอันได้มาโดยยากไม่
ทันถึงความชราเลย ตายไปแล้ว...คนไรเล่าจะพึงวางใจในชีวิตนี้ว่ายังหนุ่มสาว...

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยที่แสดงถึงการออกบวชในวัยชราเมื่อเสร็จสิ้นภารกิจต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์แล้ว ได้แก่เรื่อง สุวรรณวงศ์ชาดก (6. เรื่องที่ 8: 164) พระสุวรรณวงศ์โพธิสัตว์ทรงปกครองบ้านเมืองมาจนเมื่อเห็นพระ เกศา เริ่มหงอกจึงสละราชสมบัติให้โอรส ส่วนตนเข้าป่าออกบวชเป็นฤๅษี ความตอนหนึ่งว่า

...ครั้นภายหลังทอดพระ เนตรพระสภขาวแล้วจึงมอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส
บุรณสุวรรณ ส่วนพระองค์นั้นทรงผนวชเป็นฤๅษี บำเพ็ญทานาภิธูญาให้เกิดเต็มที่มีได้
เสื่อม...

เรื่องการออกบวชของพระโพธิสัตว์นี้ ตัวละครหญิงมักมีบทบาทเป็นผู้ชักชวน โดยเฉพาะตัวละครในสถานะภรรยา และมารดา ทั้งนี้เนื่องจากคนไม่ยากถูกทอดทิ้ง จึงพยายามขัดขวางห้ามปรามการออกบวชของพระโพธิสัตว์ ลักษณะ เช่นนี้มีปรากฏในวรรณกรรมภาษาชก

หลายเรื่อง ตัวอย่างเช่นเรื่องพันธนาคารชาดก (3 ทุกนิบาต เล่ม 3: 2-3) พระพุทธเจ้าทรงกล่าวไว้ว่า บุตรและภรรยา นับเป็นเครื่องจองจำ (กิเลส) อันตัดได้ยาก พระโทธิสค์ว์ในเรื่องนี้ประสงค์จะออกบวช แต่ภรรยาได้พยายามเหนี่ยวรั้งไว้โดยอ้างบุตรเป็นเหตุ ที่สุดพระโทธิสค์ว์ต้องหลบหนีออกบวชโดยไม่บอกนาง (ความตอนหนึ่งว่า

...เราจะบวช นางจึงกล่าวว่าข้าแต่สามีข้าพเจ้าตั้งครุภักแล้วพอคลอดแล้วท่านได้เห็นทารกแล้วก็บวชเกิด พระโทธิสค์ว์ก็รับคำพอนางคลอดแล้ว ก็บอกกล่าวแก่นางผู้เจริญ เธอก็คลอดเรียบร้อยแล้ว คราวนี้ฉันจะบวชละครั้งนั้นนางจึงกล่าวว่า จงรอให้ลูกหย่านมเสียก่อนเกิดแล้วตั้งครุภักอีก พระโทธิสค์ว์คิดว่าเราไม่อาจจะให้นางยินยอมแล้วจึงไป เราจักไม่บอกนางจักหนีไปบวช จึงมิได้บอกเล่านางเลย ลุกขึ้นตอนกลางคืนหนีไปแล้ว...

ในชาดกที่แต่งในประเทศไทยนั้นมักไม่ปรากฏบทบาทผู้หญิงชัดเจน ขาดการบวชของพระโทธิสค์ว์ เนื่องจากเนื้อเรื่องของชาดกที่แต่งในประเทศไทย ไม่เน้นให้ความสำคัญเรื่องการออกบวช จะกล่าวถึงเพียงสั้น ๆ อย่างรวบรัดในตอนท้ายเรื่อง ประกอบกับการบวชของพระโทธิสค์ว์ในชาดกไทยนิยมกระทำในวัยชรา ซึ่งเป็นเรื่องตามคตินิยมแบบไทยคือ เมื่อบุคคลเข้าสู่วัยชราจะหันหน้าเข้าวัดค้นหาความสงบสุขทางใจ

โดยสรุปแล้วบทบาทของพระโทธิสค์ว์มีความเกี่ยวเนื่องกับบทบาทตัวละครหญิงโดยตรง อรรถกถาชาดกได้เน้นแสดงบทบาทผู้หญิงในลักษณะให้โทษต่อพระโทธิสค์ว์ ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทย เน้นลักษณะตัวละครหญิงเป็นผู้ติดตาม หรือตัวประกอบเสริมบทบาทของพระโทธิสค์ว์ บทบาทผู้หญิงที่เกี่ยวข้องกับพระโทธิสค์ว์ทั้งในอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้ปรากฏในประเด็น สถานะ บารมีและความสามารถ และการออกบวชของพระโทธิสค์ว์ความละเอียดดังกล่าวมาแล้ว

2. ตัวละครหญิง ตัวละครหญิงนับเป็นหัวใจของการศึกษาวิทยานิพนธ์นี้จากจำนวนอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยที่เลือกมาศึกษาเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิง รวม 226 เรื่อง และ 57 เรื่องตามลำดับ ปรากฏตัวละครหญิงในอรรถกถาชาดก รวม 307 ตัว และในชาดกที่แต่งในประเทศไทย รวม 129 ตัว ทั้งนี้ได้จัดกลุ่มศึกษาตัวละครหญิงเหล่านี้เป็น 2 ลักษณะคือ จัดกลุ่มตามสถานะ และจัดกลุ่มตามประเภทบทบาทรายละเอียดมีดังนี้

ตารางแสดงจำนวนตัวละครหญิงแบ่งตามสถานะและประเภทบทบาท

อรรคกาชาดก

สถานะ บทบาท	สถานะ				รวม
	เมีย	แม่	หญิงทั่วไป	หญิงรับใช้	
จุดมุ่งหมายของเรื่อง	32	13	20	1	66
ช่วยเหลือตัวเอกของเรื่อง	20	16	11	3	50
ขัดขวางให้ร้ายตัวเอก	27	4	28	3	62
ตัวประกอบเรื่อง	30	9	32	3	74
ต้นเหตุของเรื่อง	22	9	23	1	55
รวม	131	51	114	11	307

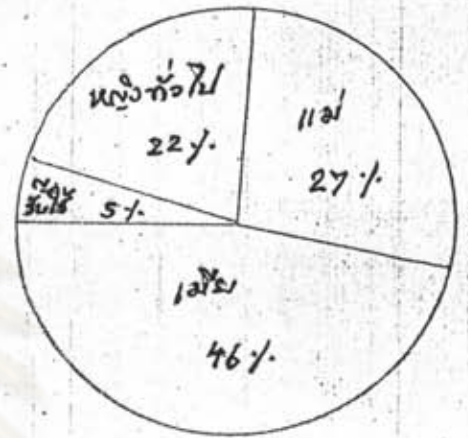
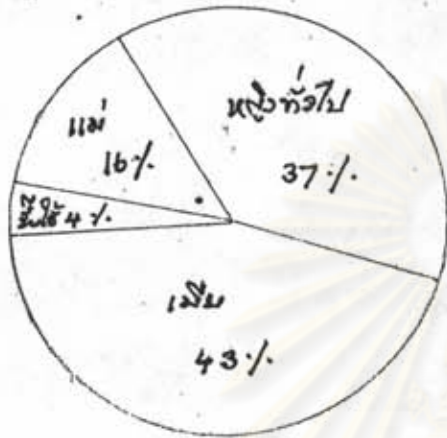
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชาดกที่แต่งในประเทศไทย

สถานะ บทบาท	เมีย	แม่	หญิงท้าวบ	หญิงรับใช้	รวม
จุดมุ่งหมายของเรื่อง	11	5	-	-	16
ช่วยเหลือตัวเองของเรื่อง	13	7	6	5	31
ขัดขวางให้ร้ายตัวเอง	4	5	5	-	14
ตัวประกอบเรื่อง	29	12	16	1	58
ต้นเหตุของเรื่อง	3	6	1	-	10
รวม	60	35	28	6	129

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

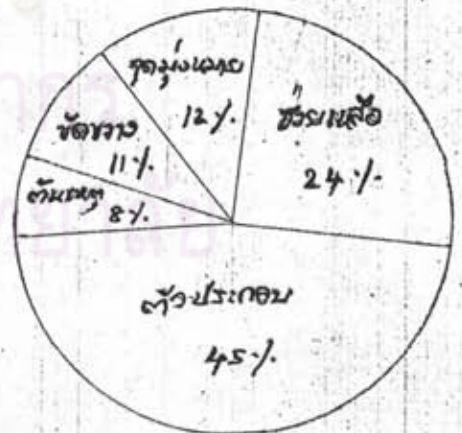
แผนภาพเปรียบเทียบสัดส่วนจำนวนตัวละครหญิง (คิดเป็นร้อยละ)

ตัวละครหญิงแบ่งกลุ่มตามสถานะ

อรรถกถาชาดก

ชาดกที่แต่งในประเทศไทย

ตัวละครหญิงแบ่งกลุ่มตามประเภทบทบาท

ก. ตัวละครหญิงจัดกลุ่มตามสถานะ

สถานะของตัวละครหญิงที่ปรากฏทั้งในวรรณคดีชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย อาจารย์รวมกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ 4 สถานะ คือ

1. สถานะ เมีย*
2. สถานะ แม่
3. สถานะหญิงทั่วไป
4. สถานะหญิงรับใช้

แต่ละสถานะมีบทบาท และจุดเน้นต่างกัน ดังนี้

1. สถานะ เมีย ตัวละครหญิงสถานะ เมีย มีปรากฏมากเป็นอันดับ 1 ทั้งในวรรณคดีชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย คือร้อยละ 43 และ 46 ตามลำดับ แต่ลักษณะการเน้นบทบาทของชาดกแต่ละฝ่ายแตกต่างกันกล่าวคือ วรรณคดีชาดกได้เน้นบทบาทตัวละครหญิงสถานะ เมีย ในลักษณะ เป็นจุดมุ่งหมายของเรื่อง กล่าวคือเนื้อเรื่องมุ่งชี้โทษของผู้หญิงที่มักไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยเน้นในลักษณะ เป็นตัวประกอบเรื่องคือ ตัวละครหญิงสถานะ เมียมักเป็นผู้ติดตามสามี แสดงบทบาทประกอบไปพร้อมกับตัวละครเอกชาย บทบาทผู้หญิงสถานะ เมียในวรรณคดีชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย ยังมีลักษณะปลื้มข่อย ดังนี้

1.1 สถานะ เมียเดียว มักปรากฏในวรรณคดีชาดกที่มีเนื้อเรื่องสั้น และเรื่องที่ตัวละครเอกชายมีชกษัตริย์ กับชาดกที่แต่งในประเทศไทยคือ ปัญญาสชาดก ส่วนที่ 1 และธัญชัยบัณฑิตชาดก ส่วนที่เหลือโดยเฉพาะชาดกเรื่องที่มีตัวละครเอกชายเป็นกษัตริย์ (ได้แก่ ปัญญาสชาดก ส่วนที่ 3) มักมีภรรยาจำนวนมาก ลักษณะบทบาทผู้หญิงในสถานะที่เป็น เมียเดี่ยวนั้นไม่หมายความว่า หญิงนั้นจะมีเพียงสามีคนเดียวเสมอ อาจเป็นผู้ไม่ซื่อสัตย์ ประพฤตินอกใจ มีสามีหลายคนก็เป็นได้ ลักษณะ เช่นนี้มักปรากฏในวรรณคดีชาดก

*ในวิทยานิพนธ์นี้ขอใช้คำว่า "สถานะ เมีย" แทนกลุ่มตัวละครหญิงที่มีฐานะต่าง ๆ ในชาดกแต่ละเรื่องคือ มเหสีของกษัตริย์ ภรรยาของเสนาบดี บุโรหิต เศรษฐี จนถึงชายชาวบ้าน รวมทั้งตัวละครที่เป็นสัว์เพศเมียที่มีสถานะนี้ เช่น นางจรเข้ นางสุนัขจิ้งจอก เป็นต้น

1.2 สถานะเมียหลวง - เมียน้อย เป็นบทบาทผู้หญิงที่ปรากฏคู่กันพบมากใน ชาดกที่แต่งในประเทศไทย โดยเฉพาะปัญญาสชาดก ส่วนที่ 3 เช่น เรื่องวานวณชาดก สุวรรตสังขชาดก วรรณชชาดก เป็นต้น เนื้อเรื่องชาดกได้แสดงให้เห็นโทษของการมีภรรยาหลายคน ทำให้เกิดความอิจฉาริษยากันระหว่างหญิงที่ร่วมสามีกัน ในอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้ปรากฏคติเดียวกันเกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคนว่า "ความทุกข์ที่สุดของผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว คือการที่สามีมีภรรยาใหม่" โดยทั่วไปเนื้อเรื่องของชาดกนิยามกำหนดให้ เมียน้อย เป็นผู้มีความใจร้าย เริ่มริษยาจองเวรต่อ เมียหลวง ก่อนสร้างความเดือดร้อนให้นายชั้น ตอนท้ายเรื่องผู้ก่อเวรจึงได้รับผลตามสนอง เนื้อเรื่อง เช่นนี้สะท้อนถึงคำสอนของพุทธศาสนาที่ว่า "กรรมแม้เพียง เล็กน้อยย่อม ตามให้ผลแก่ผู้กระทำ"

1.3 สถานะเมียในนาม คือการที่ชายหญิงสมรสกัน โดยไม่สมัครใจ แต่บิดามารดาเป็นผู้จัดการให้ ตัวละครชายหญิงนี้มักเป็นผู้สนใจในทางธรรม เมื่อบิดามารดาบังคับให้แต่งงานก็จำใจปฏิบัติตาม และ อยู่ร่วมกันโดยไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ภายหลัง เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตจึงต่างแยกย้ายออกบวชประพฤติธรรม บทบาทผู้หญิงฐานะภรรยาในนามนี้มีปรากฏในอรรถกถาชาดก เช่น เรื่องสุวรรตสามชาดก (4:) เป็นต้น ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยจากจำนวนเรื่อง que เลือกมาศึกษาเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิง ไม่พบบทบาทภรรยาในนามเลย

2. สถานะแม่ เป็นบทบาทผู้หญิงที่เป็นจุดมุ่งหมายของเรื่องชาดกโดยตรงอีกประการหนึ่งคือ แสดงถึงหน้าที่ต่อผู้หญิงในฐานะมารดา ซึ่งผู้เป็นบุตรพึงมีความกตัญญูต่อกเวที่ เลี้ยงดูอุปถัมภ์พระคุณ ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยปรากฏตัวละครสถานะแม่ จำนวนมากเป็นอันดับ 3 (ร้อยละ 16) และ 2 (ร้อยละ 27) ตามลำดับ บทบาทผู้หญิงสถานะแม่ในอรรถกถาชาดกส่วนมากจะเป็นผู้ช่วยเหลือตัวละครเอกของเรื่อง เช่น คอยปกป้องคุ้มครองลูก สนับสนุนลูกในการทำความดี เป็นต้น ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยนิยมกล่าวถึงตัวละครสถานะแม่ในลักษณะ เป็นตัวประกอบเรื่อง คือกล่าวถึงในฐานะผู้ให้กำเนิดตัวละครเอกของเรื่อง จากนั้นก็ไม่ปรากฏบทบาทสำคัญ ลักษณะปลีกย่อยของบทบาทผู้หญิง สถานะแม่ในชาดกทั้งสองฝ่าย มีดังนี้

2.1 แม่จริง คือแม่ที่กำเนิดตัวละครเอกของเรื่องแท้ๆ บทบาทของแม่ประเภทนี้ จะมีความรักลูก ปกป้องช่วยเหลือลูก สนับสนุนลูกให้ทำความดี เป็นต้น

ลักษณะเด่นของบทบาทแม่ทั้งในวรรณคดี และชาดกที่แต่งในประเทศไทยคือ ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ต้องพึ่งพาสามีหรือลูก สาเหตุที่เป็นเช่นนี้มาจะ เนื่องจากตัวละครสถานะแม่ส่วนมากอยู่ในวัยกลางคน หรือวัยชรา ประกอบกับเป็นเพศหญิงจึงทำให้ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ลักษณะบทบาทเช่นนี้นำไปสู่เนื้อเรื่องการบำเพ็ญกตัญญู ต่อมารดาของพระโพธิสัตว์ ตัวละครแม่โดยตรงนี้ส่วนมากเป็นตัวละครฝ่ายดี แต่ทั้งนี้ได้ปรากฏชาดกที่แสดงถึงความไม่ดีของตัวละครแม่โดยตรงเช่นกัน เช่น เรื่องจันทคาธชาดก (6. เรื่องที่ 11:) มารดาของพระโพธิสัตว์ได้ขับไล่พระโพธิสัตว์และพี่ชายออกจากบ้านเพราะความโกรธที่ลูกชุกชอน ประกอบกับความยากจน เป็นต้น

2.2 แม่เลี้ยง บทบาทตัวละครแม่เลี้ยง เป็นบทบาทซ้อนกับบทบาทภรรยาบ่อย ทั้งนี้เนื่องจากตัวละครภรรยาหลงในชาดกมักมีบุตร ซึ่งส่วนมากได้แก่ พระโพธิสัตว์ ตัวละครภรรยาที่ร่วมสามีกับมารดาของพระโพธิสัตว์จึงมีสถานะเป็นแม่เลี้ยงด้วย บทบาทแม่เลี้ยงส่วนมากเป็นตัวละครฝ่ายร้ายเช่นเดียวกับบทบาทภรรยาบ่อย กล่าวคือมีจิตใจริษยาอาฆาต มักกลั่นแกล้งตัวละครภรรยาหลง และลูกเลี้ยง บทบาทแม่เลี้ยงในชาดกนี้ได้เป็นสื่อแสดงคำสอนที่ชัดเจนเรื่อง "การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" โดยตัวละครแม่เลี้ยงในคอนท้ายเรื่องมักได้รับการลงโทษ อันเป็นผลจากการทำกรรมชั่วของตน

2.3 แม่บุญธรรม คือตัวละครหญิงตัวใดตัวหนึ่งในเรื่องที่ได้พบและช่วยเหลือตัวละครเอกของเรื่องไว้ และมีความผูกพันรักใคร่จนรับตัวละครเอกนั้นไว้เป็นบุตรบุญธรรม บทบาทแม่บุญธรรมจึงเป็นตัวละครฝ่ายดี มีลักษณะบทบาทตรงข้ามกับบทบาทแม่เลี้ยง กล่าวคือตัวละครแม่บุญธรรมจะเป็นผู้คอยช่วยเหลือตัวเอกของเรื่อง ขณะที่ตัวละครแม่เลี้ยงจะคอยขัดขวางให้ร้ายตัวเอกของเรื่องเสมอ บทบาทตัวละครแม่บุญธรรมมักพบในเนื้อเรื่องของชาดกที่แต่งในประเทศไทย ไม่พบในวรรณคดี เนื่องจากชาดกไทยมีเนื้อเรื่องยาวซับซ้อน ตัวละครเอกมักต้องเดินทางผจญภัยได้พบอันตรายจึงต้องมีผู้ช่วยเหลือ ส่วนวรรณคดีมีเนื้อเรื่องสั้น รายละเอียดน้อย ตัวละครไม่มากจึงไม่มีบทบาทตัวละครแม่บุญธรรม

2.4 แม่ผัว และรวมถึง แม่ยาย บทบาทแม่ผัวมักปรากฏในวรรณคดี ส่วนในชาดกที่แต่งในประเทศไทย แม้จะมีตัวละครในฐานะแม่ผัว แต่ก็ไม่มีกล่าวถึงรายละเอียด บทบาทแม่ผัวได้ช่วยสะท้อนถึงลักษณะสังคมในวรรณคดี อันถ่ายแบบมาจากสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล คือเมื่อชายหญิงแต่งงานกันแล้ว มักอยู่ร่วมกับพ่อแม่ของทั้งสองฝ่าย บทบาทแม่ที่ปรากฏในวรรณคดีส่วนมากมีฐานะดีอยู่ในครอบครัว เนื่องจาก

เป็นผู้สูงอายุไม่สามารถช่วยเหลือการทำงานได้จึงเป็นที่รังเกียจของ ลูกสะกั และคอยคิดหาทางกำจัด เช่น ให้นำส้มซ่า หรือนำใบทิ้งในป่า ตัวละครที่เป็นสามีก็มักทำตาม เนื้อเรื่องเช่นนี้ แสดงให้เห็นโทษของผู้หญิง โดยเฉพาะในฐานะ ลูกสะกัอีกประการหนึ่ง คือ มีจิตใจหยาบช้า โหดร้ายมุ่งคิดประทุษร้ายผู้อื่น ในชาดกบางเรื่องตัวละครหญิงถึงกับคิดประทุษร้ายแม่ของตนเอง กล่าวโดยรวมบทบาทแม่สามีมีลักษณะ เป็นตัวละครประกอบเรื่องตัวหนึ่งในชาดก

3. สถานะหญิงทั่วไป ได้แก่ ตัวละครผู้หญิงทั่วไปที่ปรากฏในชาดก เช่น หญิงสาวชาวบ้าน หญิงแก่ หญิงโสเภณี รวมถึงตัวละครหญิงในฐานะน้องสาว และลูกสาวของตัวละครเอกในเรื่อง ตัวละครสถานะหญิงทั่วไปนี้มีปรากฏจำนวนมากเป็นอันดับ 2 ในอรรถกถาชาดก (ร้อยละ 37) และมากเป็นอันดับ 3 ในชาดกที่แต่งในประเทศไทย (ร้อยละ 22) แต่ทั้งอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวถึงบทบาทหญิงทั่วไปในลักษณะเป็นตัวประกอบเรื่องมากที่สุด ตัวอย่างบทบาทเช่น ผู้หญิงมีหน้าที่ให้ความบันเทิงแก่ชาย เช่น ขับร้อง ท้อนรำ ประนินบิตาให้มีความสุข ผู้หญิงเป็นบริวารระดับเกียรติยศของผู้ชายแสดงถึงความสำคัญยิ่งในตัวของตัวละครนั้น ๆ ผู้หญิงเป็นรางวัลของการทำความดีความชอบรวมถึงการประกอบกรรมดี เช่น ผู้ทำกรรมดีจะได้ไปเกิดในสวรรค์มีนางอัปสรเป็นบริวารจำนวนมาก เป็นต้น โดยส่วนมากทั้งอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยจะกล่าวถึงบทบาทตัวละครหญิงทั่วไปเพียงผิวเผินไม่มีใครมีรายละเอียดบทบาทเท่าใดนัก แต่กระนั้นตัวละครหญิงทั่วไปก็นับว่ามีความสำคัญต่อเนื้อเรื่องไม่อาจไม่กล่าวถึงได้

4. สถานะหญิงรับใช้ ได้แก่ ตัวละครหญิงที่เป็นนางทาสี รวมถึงนางนมในชาดก ตัวละครหญิงสถานะหญิงรับใช้มักมีบทบาทช่วยเหลือตัวละครเอกของเรื่องมีปรากฏมากในชาดกที่แต่งในประเทศไทย ส่วนอรรถกถาชาดกไม่มีใครปรากฏ กล่าวคือ ตัวละครเอกหญิงในชาดกที่แต่งในประเทศไทยส่วนมากมีฐานะ เป็นธิดากษัตริย์ และมีหญิงรับใช้ประจำตัว ตัวละครหญิงรับใช้นี้จะเป็นสื่อช่วยในการติดต่อระหว่างตัวละครเอกชาย และหญิงจนทั้งสองสมหวังในความรัก นอกจากนี้ตัวละครหญิงรับใช้ยังมีส่วนช่วยดำเนินเรื่องในรายละเอียด ตัวอย่างเช่น เรื่องมหาสทชาดก (3. มหานิบาต เล่ม 18:) นางอมรเทวีทำอุบายให้เหล่าราชเสวกทั้ง 3 ให้นำความมาอับอาย โดยนางเป็นผู้คิดอุบายแล้วให้หญิงรับใช้ดำเนินการตามแผนที่วางไว้ เช่นเดียวกับธัญชัยบัณฑิตชาดก ก็ปรากฏลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ ตัวละครหญิงรับใช้เป็นสถานะที่มีปรากฏในอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยจำนวนน้อยที่สุด (ร้อยละ 4 และ 5

ตามลำดับ) ในบริบทตัวละครหญิงสถานะต่าง ๆ แต่ก็เห็นว่าตัวละครหญิงรับใช้เป็นส่วนประกอบหนึ่งของเนื้อเรื่องที่ขาดไม่ได้

ข. ตัวละครหญิงจัดกลุ่มตามประเภทบทบาท

บทบาทของตัวละครหญิงที่ปรากฏในวรรณคดีชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย อาจจัดกลุ่มตามประเภทบทบาทได้ 5 กลุ่มคือ

1. บทบาทจุดมุ่งหมายของเรื่อง
2. บทบาทช่วยเหลือตัวเอกของเรื่อง
3. บทบาทขัดขวางให้ร้ายตัวเอกของเรื่อง
4. บทบาทตัวประกอบของเรื่อง
5. บทบาทต้นเหตุของเรื่อง

แต่ละบทบาทมีความสัมพันธ์กับสถานะของตัวละครหญิงต่าง ๆ กัน รายละเอียดดังนี้

1. บทบาทจุดมุ่งหมายของเรื่อง อรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวถึงบทบาทตัวละครหญิงในลักษณะเป็นจุดมุ่งหมายของเรื่องชาดก 3 ลักษณะคือ

ก) หญิงสาวทั่วไปเป็นสาเหตุให้ภิกษุกระสันใคร่จะสึก พระพุทธเจ้าจึงทรงยกเหตุนี้ขึ้นเป็นจุดมุ่งหมายในการตรัสเล่าชาดก โดยมุ่งชี้โทษของผู้หญิงเพื่อเป็นคติเตือนใจชายโดยเฉพาะภิกษุมิให้เห็นผิดลุ่มหลงต่อไป การกล่าวถึงบทบาทผู้หญิงในลักษณะเช่นนี้มีปรากฏมากในอรรถกถาชาดก ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยพบเพียงส่วนน้อย ตัวอย่างชาดกที่กล่าวถึงบทบาทผู้หญิงในลักษณะเป็นจุดมุ่งหมายของเรื่องลักษณะที่ 1 นี้เช่นเรื่อง อสาคมันตชาดก (3. เอกนิบาต เล่ม 2: 536) พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่งว่า ...ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงส่วนมากไม่น่าชื่นใจ ไร้สติลามก เป็นผู้มีเบื้องหลังเธอจะกระสัน บั่นป่วนเพราะหญิงเลว ๆ เช่นนี้ทำไม แล้วทรงนำอดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้...

ข) ผู้หญิงในฐานะมารดาเป็นบุคคลผู้มีพระคุณต่อบุตร เป็นบุตรควรระลึกในพระคุณและแสดงความกตัญญูด้วยการเลี้ยงดูตอบแทนพระคุณ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกพระคุณของมารดาขึ้นเป็นจุดมุ่งหมายในการเล่าเรื่องชาดกจำนวนไม่น้อย ทั้งอรรถกถา

ชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย ตัวอย่างเช่นเรื่อง ลีริวิบุลกิตติชาดก (5. เรื่องที่ 5: 168) านมูลเหตุการเล่าเรื่อง พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุผู้เลี้ยงมารดารูปหนึ่ง ความตอนหนึ่งว่า ...กิจที่บำรุงเลี้ยงมารดาบิดานี้ ย่อมเป็นประเพณีวงศ์ของนักปราชญ์แต่ก่อน ๆ ย่อม สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่มารดาบิดา...สมเด็จพระบรมศาสดาคาจึงทรงนำอดีต นิทานมาตรัสเทศนาดังต่อไปนี้...

ก) หญิงงามเป็นที่ต้องการเสาะหาของชาย เป็น จุดมุ่งหมายของตัวละครเอกชายในชาดก ลักษณะนี้มีปรากฏมาในชาดกที่แต่งในประเทศไทย ส่วนอรรถกถาชาดกพบเพียงส่วนน้อย บทบาทผู้หญิงลักษณะที่ 3 นี้มีจุดมุ่งหมายทั้งหมดของ เรื่อง (ไม่ใช่มูลเหตุการเล่าเรื่องโดยตรงของชาดกดังเช่นลักษณะที่ 1 และ 2) เป็นแต่จุดมุ่ง หมายเฉพาะของตัวละครเอกชายในเรื่องชาดก คือต้องการเสาะหาหญิงงามมาเป็นภรรยา จุด มุ่งหมายแท้จริงของเรื่องอาจเป็นการแสดงถึงปัญญาบารมี หรือเนกขัมมบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นต้น ตัวอย่างชาดกที่แสดงถึงบทบาทผู้หญิงที่เป็นจุดมุ่งหมายของเรื่องในลักษณะที่ 3 เช่น เรื่องมหาสดชาดก (3. มหานิบาต เล่ม 18:) สรรพสิทธิชาดก สังขปัตตชาดก จันทเสนชาดก (5. เรื่องที่ 40: , 41: , 42: ตามลำดับ) เป็นต้น ตัวละครเอกชายของชาดก เหล่านี้ล้วนออกเสาะหาหญิงงามเพื่อมาเป็นภรรยาของคนทั้งสิ้น

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทตัวละครหญิงที่เป็นจุดมุ่งหมาย ของเรื่องกับสถานะของตัวละครนั้น อรรถกถาชาดก ส่วนมากได้กล่าวถึงบทบาทผู้หญิงสถานะ เมีย และสถานะหญิงท้าวไป ในลักษณะเป็นจุดมุ่งหมายของเรื่องตามลักษณะที่ 1 คือ เน้นชีวิต ของผู้หญิง ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้เน้นกล่าวถึงบทบาทผู้หญิงสถานะ เมีย เป็นจุดมุ่ง หมายของเรื่อง ตามลักษณะที่ 3 คือเป็นที่ต้องการเสาะหาของตัวละครเอกชาย ในส่วนสถานะ แม่ทั้งอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวว่าเป็นจุดมุ่งหมายของ เรื่องตาม ลักษณะที่ 2 คือเน้นเรื่องความกตัญญูต่อมารดา ส่วนสถานะหญิงรับใช้นั้นมีปรากฏเป็นจุดมุ่งหมาย ของเรื่องเพียงเรื่องเดียวคือเรื่อง สุลสาชาดก (3. อฎฐกนิบาต เล่ม 9:) เป็นเรื่อง เกี่ยวกับนางสุลสาหญิงทาสีของอนาถบัณฑิตาเศรษฐี นางเป็นผู้มีสติปัญญาสามารถเอาตัวรอดพ้น จากภัยได้ ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยไม่ปรากฏตัวละครหญิงสถานะหญิงรับใช้เป็นจุดมุ่งหมาย ของเรื่อง

2. บทบาทช่วยเหลือตัวเองของเรื่อง ได้แก่ บทบาทตัวละครหญิงที่ทำให้ ความช่วยเหลือตัวละครเอกของเรื่องในยามประสบภัย หรือช่วยส่งเสริมในการทำความดี เนื้อ เรื่องของชาคโดยเฉพาะชาคที่แต่งงานในประเทศไทย ตัวละครเอกมักประสบภัยหรือต้องพลัด พรากจากกัน เป็นเหตุให้ต้องมีตัวละครบุคคลที่ 3 เข้ามาช่วยเหลือให้ตัวละครเอกนั้นรอดพ้น จากภัยอันตราย ตัวละครหญิงที่มักพบว่ามีบทบาทช่วยเหลือตัวเองของเรื่องทั้งในอรรถกถาชาค และชาคที่แต่งงานในประเทศไทย ได้แก่ นางมณีเมขลาซึ่งตามคิดเชื่อกันว่าเป็นเทพธิดารักษาสมุทร คอยช่วยเหลือคนที่ประสบภัยในทะเล ตัวละครหญิงอีกผู้หนึ่งที่พบว่ามีบทบาทช่วยเหลือตัวเอง ของเรื่องเสมอคือ หญิงชราผู้เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของความเมตตาในเรื่องชาค ตัวละครหญิง ชรามักเป็นผู้พบเห็น และช่วยเหลือตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่พลัดพรากจากตัวละครเอกชาย และ อุปการะไว้จนตัวละครทั้ง 2 ฝ่ายได้พบกันอีกครั้ง นอกจากนี้ในชาคบางเรื่องตัวละครหญิงชรา ยังทำหน้าที่เป็นแม่สื่อให้ตัวละครเอกชายและหญิงรักใคร่จนได้แต่งงานกันนั่นเอง

ในอรรถกถาชาคตัวละครหญิงที่มีบทบาทช่วยเหลือตัวละครเอกของ เรื่องมีปรากฏจำนวนน้อยที่สุด (ร้อยละ 16) ในจำนวนประเภทบทบาทต่าง ๆ ของตัวละคร หญิง ส่วนในชาคที่แต่งงานในประเทศไทยมีปรากฏจำนวนมากเป็นอันดับ 2 (ร้อยละ 24) ตัว ละครหญิงที่มีบทบาทช่วยเหลือตัวเองของเรื่องทั้งในอรรถกถาชาค และชาคที่แต่งงานในประเทศ ไทย มักอยู่ในสถานะ เมียและสถานะแม่ กล่าวคือ ตัวละครหญิงทั้ง 2 สถานะนี้จะคอยช่วยเหลือ ตัวเอกของเรื่องในการทำความดี เช่น การบริจาคทาน ตัวละครหญิงโดยเฉพาะสถานะ เมียยัง วัตถุประสงค์อย่างหนึ่งคือ เรียกว่าภริยาทาน ส่วนตัวละครสถานะแม่จะ เป็นผู้ส่งเสริมช่วยเหลือ ลูกให้ทำความดีนั้น ๆ ตัวละครหญิงอีกสองสถานะคือ หญิงท้าวไป และหญิงรับใช้มักมีบทบาทช่วย เหลือตัวเองของเรื่องในคราวประสบภัย หรือช่วยเหลือรับใช้ประจำตัวละครเอก

3. บทบาทชัชชวาทให้ร้ายตัวเองของเรื่อง ได้แก่ บทบาทตัวละครหญิง ที่มุ่งประทุษร้ายตัวละครเอก หรือชัชชวาทมิให้ตัวละครเอกทำกรรมดี เป็นต้น บทบาทเหล่านี้มัก เป็นบทบาทตรงข้ามกับบทบาทช่วยเหลือตัวเองของเรื่อง (ข้อ 2.2) อรรถกถาชาคได้กล่าว ถึงตัวละครหญิงที่แสดงบทบาทชัชชวาทให้ร้ายตัวเองของเรื่อง มีจำนวนมากเป็นอันดับ 3 (ร้อย ละ 20) โดยส่วนมากเป็นผู้หญิงในสถานะหญิงท้าวไป และสถานะเมีย บทบาทที่ปรากฏ เช่น หญิงท้าวไปมักขี้ขลาดหรือมักบวชให้ลุ่มหลง และคลายความเพียร ส่วนตัวละครสถานะเมียมัก ประพฤติอกจางามี และคบคิดกับชู้ทำร้ายสามี เป็นต้น

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวถึงบทบาทผู้หญิงที่ชัชขวางให้ร้ายตัวเองของเรื่อง มีจำนวนไม่มากนัก (ร้อยละ 11) ลักษณะบทบาทที่ปรากฏเน้นต่างจาก อรรถกถาชาดก กล่าวคือตัวละครหญิงในชาดกที่แต่งในประเทศไทยที่มีบทบาทชัชขวางให้ร้ายตัวเองของเรื่องมักอยู่ในสถานะแม่ ซึ่งมีลักษณะปกตินิสัยยึดถือลูกเป็นที่พึ่ง เนื้อเรื่องชาดกส่วนมากตัวละครเอกชายมักออกบวช แต่ผู้เป็นแม่จะพยายามห้ามปรามมิให้ลูกออกบวช เนื่องจากไม่ต้องการพลัดพรากจากกัน (ลักษณะบทบาทเช่นนี้คล้ายคลึงกับในอรรถกถาชาดก) นอกจากนี้ชาดกที่แต่งในประเทศไทยยังปรากฏบทบาทผู้หญิงสถานะแม่เลี้ยงที่มีบทบาทชัชขวางให้ร้ายตัวเองของเรื่องอย่างเห็นได้ชัดเจน ลักษณะบทบาทจะเป็นแบบฉบับ กล่าวคือ เป็นตัวละครที่มุ่งประทุษร้ายต่อตัวละครหญิงที่ร่วมสามีกับตน (ภรรยาหลวง) และลูกเลี้ยง โดยจะกลั่นแกล้งพยายามทำร้ายต่าง ๆ นานา ตัวละครหญิงอีกสถานะหนึ่งที่มีบทบาทชัชขวางให้ร้ายตัวเองของเรื่องคือ สถานะหญิงทั่วไป ซึ่งในเนื้อเรื่องมักเป็นนางยักษินิจะคอยล่อลวงทำร้ายตัวเองของเรื่องด้วยเล่ห์อุบายต่าง ๆ ส่วนตัวละครหญิงสถานะเมียมีปรากฏบทบาทชัชขวางให้ร้ายตัวเองของเรื่องเพียงส่วนน้อย และลักษณะบทบาทคล้ายคลึงกับในอรรถกถาชาดก ตัวละครหญิงที่ไม่ปรากฏบทบาทชัชขวางให้ร้ายตัวเองของเรื่องในชาดกที่แต่งในประเทศไทยเลย คือตัวละครสถานะหญิงรับใช้

4. บทบาทตัวประกอบเรื่อง ได้แก่ บทบาทผู้หญิงที่เป็นตัวประกอบทั่วไปในชาดกแม้จะไม่มีบทบาทมากนักแต่นับเป็นส่วนจำเป็นต่อเนื้อเรื่อง เนื่องจากได้ช่วยสะท้อนความหมายของเนื้อเรื่อง หรือของตัวละครเอกในเรื่อง เช่น อรรถกถาชาดกมักกล่าวถึงตัวละครหญิงจำนวนมากมีบทบาทคอยแวดล้อมระดับเกียรติยศตัวละครเอกชาย แสดงถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีอันเป็นผลจากการสร้างกุศลกรรมในอดีตชาติ ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยพระโพธิสัตว์มักเป็นผู้มีภรรยามาก แสดงถึงความมีเสน่ห์รูปงาม ความเก่งกล้าสามารถของพระโพธิสัตว์ เป็นต้น ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวถึงตัวละครหญิงในบทบาทตัวประกอบเรื่องมีจำนวนมากเป็นอันดับ 1 (ร้อยละ 24 และ 45 ตามลำดับ) ตัวละครหญิงเหล่านี้ส่วนมากจะอยู่ในสถานะหญิงทั่วไป และสถานะเมีย โดยเฉพาะชาดกที่แต่งในประเทศไทยปรากฏบทบาทตัวประกอบเรื่องหญิงในสถานะเมียของพระโพธิสัตว์จำนวนมากที่สุด

5. บทบาทต้นเหตุของเรื่อง ได้แก่ บทบาทของตัวละครหญิงที่ชาดกกล่าวถึงในตอนต้นเรื่อง เป็นสาเหตุ หรือจุดเริ่มต้นของเรื่องชาดก อรรถกถาชาดก และชาดก

ที่แต่ในประ เทศไทยได้กล่าวถึงบทบาทตัวละครหญิงที่เป็นต้นเหตุของ เรื่องไว้มีจำนวนเพียง เล็ก น้อย (ร้อยละ 18 และ 8 ตามลำดับ) ซึ่งบทบาทส่วนใหญ่ที่ปรากฏในวรรณคดีชาดก ตัวละคร หญิงจะอยู่ในสถานะหญิงทั่วไปและสถานะ เมีย ส่วนในชาดกที่แต่งในประ เทศไทยมักอยู่ในสถานะ แม่ตัวอย่างบทบาทเช่น เรื่องมุกดาชาดก (3. เอกนิบาต เล่ม 2) กล่าวถึง ธิดาของกฤตภูมิ ผู้หนึ่งจะแต่งงานจึง เป็นเหตุให้มุกดาสุกรถูกฆ่าเพื่อนำมาเป็นอาหารในวันแต่งงานของนาง ใน ชาดกที่แต่งในประ เทศไทย เช่นเรื่องพาราณสีราชชาดก (5. เรื่องที่ 32.) พระราชเทวี ของพระเจ้าพาราณสีต้องการแยกหงส์ 2 หัวให้เป็น 2 ตัว จึงให้เหล่าอำมาตย์หาวิธีทำให้ หงส์นั้นระวางและแตกแยกกันมากที่สุด สาเหตุของชาดกเรื่องนี้มาจากนางราชเทวี

โดยทั่วไปบทบาทผู้หญิงที่เป็นต้นเหตุของ เรื่องมีลักษณะใกล้เคียงกับบทบาท จุดมุ่งหมายของเรื่อง หากต่างกันที่ลักษณะการเน้นน้ำหนัก และการให้ความสำคัญของเนื้อเรื่อง กล่าวคือ บทบาทผู้หญิงที่เป็นต้นเหตุของเรื่อง เนื้อเรื่องชาดกจะกล่าวถึงบทบาทตัวละครหญิงนั้น ในตอนต้นเรื่องซึ่งเป็นจุดเริ่มเรื่องชาดกเท่านั้น เนื้อเรื่องต่อมาจะดำเนินต่อไปในส่วนอื่น มัก ไม่หวนกลับไปกล่าวถึงตอนต้นเรื่องนี้อีก ส่วนบทบาทจุดมุ่งหมายของเรื่อง เนื้อเรื่องที่ดำเนิน ไปจะ เน้นที่ตัวละครซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของเรื่อง โดยตลอดจนจบเรื่อง

กล่าวโดยสรุปบทบาทผู้หญิงที่ปรากฏในวรรณคดีชาดก และชาดกที่แต่งในประ เทศ ไทย มีลักษณะหลากหลาย ซึ่งอาจจัดกลุ่มได้ตามสถานะของตัวละครในเรื่องได้เป็น สถานะ เมีย สถานะแม่ สถานะหญิงทั่วไป และสถานะหญิงรับใช้ แต่ละสถานะมีลักษณะบทบาทและการเน้นที่ ต่างกัน บทบาทผู้หญิงเหล่านี้ยังอาจจัดกลุ่มตามประเภทบทบาทได้เป็นบทบาทจุดมุ่งหมายของ เรื่องบทบาทช่วยเหลือตัวเอกของเรื่อง บทบาทขัดขวางให้ร้ายตัวเอกของเรื่อง บทบาทตัว ประกอบเรื่อง และบทบาทต้นเหตุของเรื่อง ประเภทบทบาทต่าง ๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์กับ สถานะต่างๆ ข้างต้น บทบาทผู้หญิงที่ปรากฏทั้งในวรรณคดีชาดก และชาดกที่แต่งในประ เทศไทย ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของตัวละครหญิงต่อเนื้อเรื่อง ซึ่งช่วยสื่อความหมายของเรื่อง ชาดกให้ชัดเจนขึ้น รายละเอียดดังกล่าวมาแล้ว